

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

**«ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ФАХІВЦЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ З ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКИМИ
НЕФОРМАЛЬНИМИ ГРУПАМИ»**

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка

Назва освітньої програми

Спеціалізація Соціальна педагогіка

Назва спеціалізації

_____
Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: студентка II курсу, групи СРМ-22-1 _____ Соломія Галачинська

Підпис

Ім'я, прізвище

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент _____ Катерина Олійник

науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, прізвище

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор

_____ Юрій БРИНДКОВ

Підпис

Ім'я, прізвище

_____ 2023 р.

АНОТАЦІЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема дипломної роботи *«Організація соціально-педагогічної роботи фахівця соціальної сфери з підлітково-юнацькими неформальними групами»*

Студентка: Галачинська Соломія В'ячеславівна

Керівник: Олійник Катерина Сергіївна

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (41 найменування, серед них 2 – іноземною мовою), 4 додатків. Загальний обсяг роботи складає 98 сторінок, із них основного тексту – 66 сторінки. Робота містить 6 таблиць і 3 рисунки.

Ключові слова: соціальний працівник, соціально-педагогічні умови, підлітки, юнаки, соціалізація, клієнт, молодіжні субкультури, розвиток, особистість, неформальні об'єднання.

Об'єкт дослідження: вплив неформальних об'єднань на формування девіантної поведінки підлітків та юнаків.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови організації соціальної роботи з підлітково-юнацькими неформальними об'єднаннями.

За результатами дослідження розроблено корекційну програму для девіантних підлітків та юнаків, методичні рекомендації, що слугують певною інструкцією для практичних психологів, соціальних працівників, педагогів, менеджерів соціальної сфери, щодо роботи з підлітками та юнаками неформальних угруповань.

Одержані результати можуть бути використані у роботі працівників соціальної сфери в навчальних закладах, соціальних службах, реабілітаційних центрах, громадських організаціях, неформальних угрупованнях, з метою профілактики девіантної поведінки серед підлітків та юнаків.

Випускник _____ Соломія Галачинська

Дата подання дипломної роботи до захисту: 10 грудня 2023 р.

Зміст

Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти організації соціально-педагогічної роботи з учасниками неформальних субкультур.....	9
1.1. Поняття та сутність молодіжних субкультур в психолого-педагогічній літературі.....	9
1.2. Види молодіжних субкультур та їхня характеристика.....	17
1.3.Форми та методи соціально-педагогічної роботи з учасниками неформальних молодіжних угруповань.....	32
Висновки до I розділу.....	36
Розділ 2. Експериментальне дослідження впливу неформальних субкультур на виникнення та наявність девіантної поведінки у молоді....	37
2.1. Опис і характеристика використаних психодіагностичних методик...37	37
2.2. Результати експериментального дослідження впливу неформальних об'єднань на індивідуально-типологічні особливості молоді.....	41
2.3.Соціально-педагогічні умови роботи соціального працівника з неформальними об'єднаннями.....	48
2.4. Науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків щодо попередження девіантної поведінки серед юнаків та молоді.....	53
2.5.Корекційно-відновлювальна програма для підлітків та юнаків, щодо подолання агресивності та тривожності у поведінці.....	59
Висновки до II розділу.....	61
Висновки.....	62
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	63
ДОДАТКИ.....	67
Додаток А.....	67
Додаток Б.....	69
Додаток В.....	72
Додаток Г.....	77

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день проблема неформальних об'єднань юнаків та молоді є недостатньо дослідженою у вітчизняній педагогіці і психології. Значну увагу приділяли вивченню цієї проблеми психологи, соціологи, педагоги, історики та філософи наприкінці 80-х-на початку 90-х років ХХ століття, коли на теренах колишнього СРСР виникла велика кількість неформальних об'єднань. Але більшість досліджень того часу мали або публіцистичний характер, або з різних причин, не відображали проблему об'єктивно та актуально.

Занадто небезпечним є той факт, що в неформальних угрупованнях формується протиправна кримінальна поведінка, яка сприяє всездозволеності у цих групах, бажання бути дорослішими і незалежними від батьків. Часто ефект групи поглинає індивіда, вона втрачає свою особистість, здійснює протиправні вчинки. На сьогоднішній день протиправна та асоціальна поведінка набуває масового характеру і часто сприймається як раціональний та загальноприйнятий стиль життя, особливо у молоді. Не випадково, що за останнє десятиріччя статистика фіксує катастрофічне зростання молодіжної злочинності, наркотизації та алкоголізації, суїцидальної поведінки молоді. Але ж саме позиція молодого покоління передбачає напрямок і темп процесів модернізації українського суспільства, тому девіантна поведінка молоді виступає, як об'єкт психолого-педагогічних досліджень в діяльності працівників соціальної сфери, які в свою чергу, набувають для сучасної України особливої актуальності, тому що у динаміці останніх років масштаби молодіжної девіантності набули масштабів, які загрожують соціальній безпеці у цілому.

Проблемами асоціальної поведінки в психолого-педагогічній науці займалися зарубіжні науковці: Ч. Бернард, М. Бламберг, М. Вебер, Р. Лайкерт, А. Маслоу, Н.Дж. Смелзер, Х. Хекхаузен. Безпосередньо дослідженням девіантної поведінки юнаків та молоді займалися вітчизняні науковці

сучасності: Л.Романовська, В.Лісовський, І.Льїнський, Ю.Бриндіков, В. Левічева, В. Чупров, Н.Голова; механізм формування особистості неповнолітнього правопорушника досліджували: С. Клімова, Ю.Овод, І. Макшанцева, А.Рідкодубська; вплив оточення та родини на формування особистості дітей та молоді – С. Агарков, Н.Синюк, С.Резников, В. Солоніков, Б. Попов, Л.Якубова; профілактиці девіантної поведінки юнаків та молоді присвячені роботи В.Багрій, Л. Волошиної, І. Максимової, Н.Голови, М. Позняковой, І. Стрельчука., О.Човган[12, с.45].

**Об`єкт дослідження:** організація соціальної роботи з підлітково-юнацькими неформальними об`єднаннями.

Предмет дослідження: особливості організації соціальної роботи з підлітково-юнацькими неформальними об`єднаннями.

Мета нашого дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці особливостей організації соціальної роботи з підлітково-юнацькими неформальних об`єднаннями.

Відповідно до мети дослідження в роботі ми передбачили розв`язання наступних завдань:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми неформальних об`єднань та девіантної поведінки підлітків та юнаків.
2. Визначити особливості функціонування неформальних об`єднань.
3. Експериментально перевірити соціально-педагогічні умови організації соціальної роботи з підлітками та юнаками неформальних об`єднань.
4. Розробити корекційну програму для девіантних підлітків щодо подолання та попередження асоціальної поведінки в молодіжному середовищі.
5. Розробити наукоо-практичні рекомендації для практичних психологів, соціальних працівників, педагогів, менеджерів соціальної сфери, щодо роботи з підлітками та юнаками неформальних угруповань.

На різних етапах наукового пошуку були використані такі **методи дослідження:** теоретичні - аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної літератури, порівняння, класифікація, узагальнення для з`ясування змісту

базових понять дослідження; порівняльно-історичний метод зарубіжного та вітчизняного досвіду соціальної роботи з молодіжними групами; емпіричні – тести, анкетування, психодіагностики, математичні методи.

База дослідження – дослідження проводилось на базі вищого професійного училища № 4 м. Хмельницького. У дослідженні взяли участь 45 респондентів віком 15-17 років.

Практичне значення результатів дослідження: за результатами дослідження розроблено корекційну програму для девіантних підлітків та юнаків, методичні рекомендації, що слугують певною інструкцією для практичних психологів, соціальних працівників, педагогів, менеджерів соціальної сфери, щодо роботи з підлітками та юнаками неформальних угруповань.

Експериментальна база дослідження: учасники неформальних субкультур «Простір», «Лідер» та старшокласники СЗОШ №27, всього 40 респондентів.

Апробація результатів дослідження: основні положення дослідження обговорювались на методичному семінарі кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Хмельницького національного університету та отримали позитивний відгук; результати проведеного дослідження представлено авторкою на Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених: «Особистість у фокусі соціогуманітарних, педагогічних та психологічних наук» (23-24 жовтня), а основні етапи вивчення проблеми дослідження висвітлені у статті: «Соціальна анімація як альтернатива неформальним об'єднанням в молодіжному середовищі».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (41 найменування, серед них 2 – іноземною мовою), 4 додатків. Загальний обсяг роботи складає 98 сторінок, із них основного тексту – 66 сторінки. Робота містить 6 таблиць і 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні аспекти організації соціально-педагогічної роботи з учасниками неформальних субкультур

1.1. Поняття та сутність молодіжних субкультур в психолого-педагогічній літературі

Кожному з нас доводилося йти по вулиці, їхати в транспорті або просто дивитись телевізор і бачити людей, які у чомусь не схожі на інших членів суспільства. У когось на голові ірокез, хтось увесь в металі, а хтось у чорній шкірі проноситься повз вас на мотоциклі. Найчастіше це і є представники сучасних молодіжних субкультур.

Представники різноманітних субкультур намагаються показати свою індивідуальність, сказати сірій масі: “Я — особистість”, «Я –не такий як ви», «Помітьте мене» кинути виклик світу з його нескінченними буднями. Все більше підлітків, юнаків кожного дня у всіх країнах світу приймають ту чи іншу субкультуру. Тому необхідно знати про це культурне явище, розуміти його та бути готовим зустрітися з представниками у реальному житті [5].

Субкультура — це сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо), які впливають на стиль життя та мислення окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити себе та ствердитися як не схожих на інших представників суспільства. Відповідно до цього, група формує специфічні цінності та норми свого соціального буття [15, с.6].

Субкультури викликають великий інтерес у дослідників, оскільки їхнє глибоке вивчення дозволяє об'єктивніше оцінювати різні соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, а також відстежувати тенденції і проблеми соціалізації особистості в умовах полікультурного суспільства і прогнозувати подальший його розвиток.

Субкультура – соціальне об'єднання, яке згруповане тим, що кожен з його представників ідентифікує себе з цією організацією. Члени такого угруповання можуть формувати групи безпосереднього спілкування (компанії, клуби, тусовки, «туси», паті), але їхній зв'язок одне з одним може відбуватися і віртуально, завдяки захопленню одним героєм. Наприклад, субкультура

"толкієністів", які грають в рольові ігри за мотивами фентезі-повістей Толкієна найчастіше мають власні клуби, а "поттеромани" (фанати Гаррі Поттера), як одна з наймолодших субкультур, ще тільки формується, то її прихильники згуртовані тільки віртуально завдяки книжкам Джоан Роулінг.

Кожен представник чи носій молодіжної субкультури приймає норми, цінності, картину світу, стиль життя та інше – за зразок свого існування. Але паралельно з цим існують і зовнішні атрибути, які свідчать про приналежність до певного угруповання, як наприклад: жаргон (сленг), зачіска, одяг, зовнішній вигляд та ін. Наприклад, для хіпі було характерне довге волосся, а для панків – вистрижена голова зі смужкою волосся посередині, яка називається "ірокез". Чи от інша ілюстрація – скінхеди своїм взуттям вважають тільки черевики фірми "Dr. Martins", а байкери не визнають черевиків і воліють навіть влітку ходити в шкіряних чоботях, і бажано з кованою підошвою.

Найчастіше субкультури виникають довкола певного центру чи ініціатора, який проповідує певні новації у сфері музичних стилів, способу життя, ставлення до якихось соціальних явищ. Ідейний центр формує цілісну картину світу, ставлення до нього, випрацьовує спеціальні тексти, які набувають статусу культових (або у когось запозичує ці тексти і проголошує їх такими, що пасують до їхнього вчення, як було з роботами Карлоса Кастанеди, які писалися ним зовсім не для хіпі, але які хіпі визнали за свої, головне через те, що в них багато йшлося про вживання галюциногенних речовин. Галюцегенні речовини-це речовини хімічного або природнього походження, приймання яких викликає у людини зорові та слухові галюцинації).

Оскільки будь-яка ініціатива громадян розглядалася як критика режиму і викорінювалася, навіть репресивними методами, саме тому громадяни створювали неофіційні (неформальні) громадські об'єднання, уникаючи юридичного оформлення. Як офіційні, так і неофіційні громадські об'єднання не могли здійснювати вплив на політичну систему. За таких умов не відбувалося зворотного зв'язку між суспільством та політичною системою, який забезпечується діяльністю незалежних від держави громадських організацій.

Будь-яке об'єднання громадян на основі певних інтересів, цілей, яке відбувалося поза межами офіційних громадських структур, ставало потенційно небезпечним для існуючого режиму влади. Опитування останніх років зафіксувало основний потяг підлітків та юнаків до тих видів дозвілля, де відбувається не лише знайомство з більш досвідченими товаришами, а й перші власні захоплення. Якщо проаналізувати структурний поділ опитаної молоді, то виходить, що 81,5% респондентів - це учасники тусовок [18, с.46].

Молодіжні неформальні субкультури світу виникли в Америці. Засновниками молодіжних угруповань були хіпі. Ідеал хіпі- людина, вільна від усіх проблем і будь-якої відповідальності. Нині молодіжні субкультури поширились по всьому світу. Під терміном “неформальна група” позначають відразу кілька об'єктів, соціальна природа яких є різною.

Ознаки неформальних об'єднань:

1.Ці об'єднання відвідують переважно особи підліткового віку, всередині яких організаційні відносини виражені або дуже слабо, або навпаки, дуже сильно зі загрозою використання фізичної сили. Самоціллю подібних неформальних спільностей у більшості є спілкування, а головним внутрішнім принципом – групова солідарність. Такі неформальні групи служать засобом самовизначення, завдяки чому неповнолітні знаходять своє місце у відношенні “я-ми-вони”.

2.До неформалів на сьогодні відносяться учасники різних самодіяльних об'єднань. Серед них – екологічні групи, історико-культурні об'єднання і політичні клуби.

3.До неформальних організацій, колективів часто відносять тих, хто включений у масові національні та суспільні рухи [28, с.19-33].

Неформальні групи можуть бути організовані як у рамках формальних, так і поза ними. Перші є у рамках певних організацій, другі – існують незалежно від формальних. Вони утворюються на основі просторової близькості (сусіди), спільності інтересів, психофізіологічних характеристик, особистої симпатії. Контакти в таких групах є глибші й ширші, більш значущі

для індивідів. Саме такі групи справляють суттєвий вплив на соціалізацію особистості.

Причинами створення неформальних об'єднань є:

- реакція на недоліки роботи з дітьми та молоддю;
- як наслідок виокремлення елементів соціальної структури;
- прагнення проявити самостійність, ідентичність, індивідуальність;
- бажання задовольнити потреби та інтереси, «знайти себе»;
- необхідність задовільнити комунікативну функцію;
- як прояв молодіжної свідомості й розвитку.

З вищезазначених причин, виокремлюються основні функції молодіжних субкультур: комунікативна, самореалізації, дозвілева

Для неформальних об'єднань характерним є розподіл на «своїх та чужих». У зв'язку з цим важливу роль відіграє розпізнавальна символіка: зачіска, одяг, прикраси, додаткові предмети, імідж, сленг. Причому символи можуть бути вкрай різноманітними, частіше вони запозичуються, але й можуть створюватися і самостійно. Наступна відмінна ознака представників – це сленг (певна манера висловлювання), характерні лозунги: «долой попсу!», і т.д. В будь-якій молодіжній субкультурі існують традиції, та організація перебування у такому соціумі, також існує власна система дозвілля, прийняття нових членів тощо. Вони передаються з покоління в покоління і також слугують індивідуальною рисою кожної субкультури.

Хоча неформальні об'єднання важко піддаються якій-небудь класифікації, часто у структурі неформальних об'єднань можна виділити три види їх учасників:

1. Еліта на чолі з лідером – ідейне ядро;
2. Послідовники - поділяють ідейні переконання, але скоріше є виконавцям ніж організаторами;

3. Випадкові учасники, які вступають до молодіжних субкультур заради цікавості або «за компанію». З одного боку, вони доволі швидко полишають такі об'єднання, але в той же час саме цей прошарок складає найбільшу

частину, «тіло» групи.

Характерними особливостями виникнення молодіжних субкультур є спонтанність, відсутності цілеспрямованого формування. Спочатку це доволі невелика група молоді, яка лише з часом може збільшуватися; масовість і швидкість цього процесу визначається наявними у суспільстві проблемами. Якщо проблема, яка об'єднує неформалів, важлива і актуальна для багатьох членів певного суспільства, таке об'єднання швидко стає масштабним. Прикладом може слугувати рух хіпі в середині ХХ століття, ще однією особливістю молодіжних субкультур є їх мінливість, оскільки вони доволі легко можуть змінювати свою спрямованість, форми й методи діяльності, а також статус, офіційно реєструючи свою діяльність [41, с.51].

Характеризуючи особливості організації неформальних об'єднань та їх учасників, слід виділити наступне:

1. Вікова потреба підлітків і юнаків у відособленні, автономізації, що має прояв у прагненні до самостійності, незалежності, пошуку можливості самореалізації, які є основними причинами виникнення різноманітних неформальних об'єднань.

2. У групі підліток отримує захист у різних його проявах: психологічному, фізичному, моральному. Відчуття захищеності, набуте в групі, підвищує самооцінку особи, забезпечує впевненість у собі.

3. Членство у групі забезпечує доступ до інформації, яку підліток не отримує в сім'ї чи школі.

4. Наявність емоційно насиченого спілкування та задоволення, що приходить від групової діяльності.

5. Підлітків притягує чесність, відвертість і щирість відносин у групі ровесників, навіть якщо вона умовна.

6. Однією з причин входження підлітка у неформальну групу є такий мотив як спосіб подолання внутрішнього конфлікту особистості, мікросоціумі та насамперед у сім'ї. Тобто, відсутність уваги й розуміння з боку дорослих посилює вплив формальних і неформальних колективів.

7. Важливою є така характерна риса неформальних груп як «гедонізм» - прагнення отримати максимально сильні приємні відчуття. Гедоністичний ризик визначається як особливий спосіб психологічного впливу на сферу потреб, при якому їх актуалізація досягається шляхом створення небезпечних ситуацій, що загрожують їх задоволенню.

8. Прагнення підлітків та молоді компенсувати недолік спілкування, притаманний традиційним структурам навчальних закладів. У процесі становлення і розвитку неформальної підліткової групи виникають і встановлюються певні групові норми, які в тій чи іншій мірі повинні розділяти всі учасники. Групові норми — це певні правила, прийняті більшістю і регулюють відносини між членами групи та її діяльність у суспільстві. Групові норми і правила відносяться до стилю спілкування, визначають межі дозволеного і забороненого, ступінь відкритості (відсутність або наявність секретів у групі), способи підпорядкування.

У педагогічній літературі виділяють такі різновиди **неформальної самодіяльності [30, с.78-92]:**

1. Агресивна самодіяльність. В його основі лежать найпримітивніші уявлення про ієрархію цінностей, засновану на культурі влади. Простота (примітивізм), чіткість самоствердження в цій формі роблять його особливо популярним серед осіб з мінімальним рівнем інтелектуального і культурного розвитку. Психологія групи заснована на протиставленні «ми і вони».

2. Епатажна самодіяльність (Епатаж-це продумана скандальна поведінка, що суперечить прийнятим у суспільстві соціальним нормам). В його основі лежить виклик усталеним нормам, канонам, правилам, поглядам на одяг і зачіски. Для неповнолітніх зовнішнє епатаж часто є найбільш доступною (за рівнем розвитку, психологічним складом, соціальними можливостями) формою самоствердження, а також засобом пошуку адекватного середовища для спілкування.

3. Альтернативна самодіяльність. Характеризується виробленням альтернативних суспільним загально прийнятним, офіційним правилам і нормам поведінки, форм проведення дозвілля, способу життя.

4. Громадсько-політична самодіяльність. Спрямована на вирішення конкретних соціальних проблем. Неформальні молодіжні об'єднання - несанкціоновані владою молодіжні групи, що виникають автономно і стихійно, об'єднані спільними ідеалами та інтересами, відмінними від загальноприйнятих, традиційних уявлень про престиж і корисність. Неформальні молодіжні об'єднання створюють особливе молодіжне суспільство або молодіжну субкультуру, яка відображає як специфічні інтереси молоді (спорт, мода, секс тощо), так і традиційні форми діяльності (політика, мистецтво, бізнес тощо). Такими об'єднаннями виступають різноманітні ініціативні групи, клуби за інтересами, групи ризику. Вони мають дуже специфічну внутрішню будову. Усі неформальні об'єднання молоді можна умовно поділити на об'єднання молодіжної субкультури та молодіжні групи суспільно-політичних ініціатив. На Заході перші з перерахованих, бурхливо заявили про себе кілька десятиліть тому, як рух бітників, хіпі, нових лівих, що стало культурно-ідеологічною основою політичних рухів громадських ініціатив 60-х років, а згодом і для нових суспільних рухів 80-90-х років. ст. [27, с.2-6]. У нашій країні неформальні молодіжні об'єднання 1960-1980-х років мали прозахідну спрямованість і зараховувалися владою до дисидентських. Серед ініціативних рухів сучасної західної молоді найбільш впливовими є екологічний рух, фемінізм, а також різноманітні право- та лівоекстремістські групи. Але незалежно від своєї політичної чи іншої орієнтації, неформальні об'єднання є важливою частиною демократичного плюралістичного суспільства. На відміну від своїх консервативних батьків, підлітки та молодь сміливо висувають принципово нові стратегії та стиль життя, виступаючи найважливішим джерелом соціальних і політичних інновацій. За допомогою своїх неформальних об'єднань молоді особи досягають самоідентифікації по відношенню до старшого покоління, приєднуючись до нього найчастіше в

конфліктній формі. За своїми основними рисами та характерними рисами неформальні об'єднання ще називають самодіяльними об'єднаннями (ССО). Участь підлітків та юнаків в неформальних об'єднаннях пов'язана з потребою у вільному самовираженні, неформальному спілкуванні з однолітками. Цю функцію беруть на себе SSO, де ви можете знайти друга, висловити свої почуття, вислухати інших і почуватися вільно та комфортно. Причиною виникнення неформальних об'єднань є протиріччя між збільшенням вільного часу та рівнем загальної культури, різноманітними потребами молоді з одного боку, а з іншого – педагогічний формалізм в організації виховної роботи, намагання суворо регламентувати свою діяльність [39, с.50-52].

В умовах розвитку демократії в Україні відбувається зниження соціального контролю, послаблення традиційного впливу соціального середовища на світогляд і поведінку підлітків та юнаків. В Україні лише 2% молоді є членами офіційно зареєстрованих молодіжних організацій і більше 25% знайшли місце в неформальних групах. Хіпі були першими молодіжними культурами, що з'явилися в СРСР, але цей рух не отримав поширення і проіснував недовго.

Вікові періоди створення неформальних об'єднань:

1. 1965 р.у Сан –франциско був створений молодіжний рух «Хіппі»в контексті лібералізації і демократизації традиційного суспільства.

2.1983-1987 був більш потужним, та об'єднував різних членів молодіжних субкультур.

3.1987—1992 рр. — епатажні протести панків, хіпі та інших угруповань андерграундного характеру, зростання негативної реакції на них значної частини молоді, а також диференціація різних за своїм спрямуванням молодіжних об'єднань.

4.1992—1995 рр.пройшов під знаком спаду активності андерграунду, зростання песимізму та помолодшання складу угруповань, формування об'єднань, націлених на кар'єру та успіх, що означало певне повернення до формального соціуму й визнання його. У цей же період розвивається

романтико-ескапістська молодіжна субкультура, пов'язана з новою хвилею вестернізації українського суспільства [40, с.11-13].

5.Починаючи з 1996 року і посьогодні починається п'ятий період розвитку молодіжних субкультур, який триває і досі, і характеризується, з одного боку, зростанням інтелектуального рівня середовища андерграунду, а з другого — іще більшим помолодшанням, відмовою від інтелектуального зростання, а також легітимізацією та криміналізацією неформального стилю життя.

Науковці виділяють 5 головних рис молодіжних субкультур:

1. Специфічний стиль життя і поведінки.

2.Власні норми, цінності, картина світу, які відповідають вимогам певних соціальних категорій молоді.

3.Нонконформізм, протиставлення себе решті суспільства.

4.Зовнішня атрибутика, яка має символічне значення.

5.Ініціативний центр, який генерує тексти.

1.2. Види молодіжних субкультур та їхня характеристика

Існує ряд молодіжних громадських організацій позитивної спрямованості. Всі вони мають великі виховні можливості, але останнім часом різко зросла кількість неформальних дитячих і молодіжних об'єднань самої різної орієнтації (політичної, економічної, ідеологічної, культурологічної), серед них чимало структур з яскраво вираженою антисоціальною спрямованістю.

За останні роки все частіше в побуті ми чуємо слово «неформали». Мабуть, саме в ньому акумулюються нині переважна більшість так званих молодіжних проблем. Неформали - це ті, хто вибивається з формалізованих структур нашого життя. Не вписуються в звичні правила поведінки. Прагнуть жити у відповідності зі своїми власними, а не чужими, що нав'язуються ззовні інтересами [36, с.70-75].

Особливістю неформальних об'єднань є добровільність вступу до них і стійкий інтерес до певної мети, ідеї. Друга особливість цих груп - суперництво, в основі якого лежить потреба самоствердження. Молода людина прагнути

зробити щось краще, ніж інші, виділитися в чомусь. Це призводить до того, що всередині молодіжні групи неоднорідні, складаються з великої кількості мікрогруп, об'єднуються на основі симпатій і антипатій. Кожна така група має свої цілі і завдання, іноді навіть програми, своєрідні «правила членства» і моральні кодекси.

Існують деякі класифікації молодіжних організацій за напрямками їх діяльності, світогляду [24, с.98-101].

В літературі існує різна класифікація молодіжних субкультур:

- романтико-ескапітські субкультури (ванільки, тамблер-герл, хіпі, толкіністи, байкери);
- гедоністично-розважальні (броні, вінішки, воркаутери, мажори, рейвери, репери);
- кримінальні (гопники, хайпбісти, скінхеди);
- анархо-нігілістичні (панки, автономки та інші).

Досліджуючи неформальні об'єднання молоді, науковець Д.В.Олишанський наводить їх класифікацію:

- “музичні” (металісти, брейкери, бітломани, роллінги);
- “в спорті й довкола нього” (фанати, рокери, секції різних видів боротьби);
- “правоохоронці” (любера, “афганці”, “фураги”, “стригуни”);- екстремальні угруповання (вуличні, дофеністи, мажори);
- “філософські” (хіппі, юні марксисты, молоді ленінці, демократичні соціалісти і т.д.);
- “політичні” (пацифісти, ностальгісти, панки, чорносотенці “Пам’яті”);
- на екологічному й екокультурному ґрунті.

В залежності від ступеню рівноправ'я учасників виділяють наступні види молодіжних субкультур (неформальних молодіжних об'єднань) [35, с.98-100]:

1. Авторитарні. В авторитарних угрупованнях доволі чітко простежується відокремленість групи від решти суспільства та вертикальна ієрархія всередині самого об'єднання. Перехід від займаного положення до іншого ускладнений,

можуть навіть існувати різноманітні випробувальні процедури. Однак слід зауважити, що для кожного члена групи просуватися «вгору» значно складніше, ніж «падати з вершини». Рішення про напрямок та конкретні форми діяльності молодіжної субкультури приймається лідером одноосібно, загальна думка не враховується. У своїй діяльності вони спираються на невелике коло прибічників, які в свою чергу доводять прийняті рішення основній масі. Може бути присутньою навіть найнижчий прошарок - люди, над якими всі знущаються. Найчастіше подібний розподіл має місце у кримінальних молодіжних групах. Безперечне виконання наказів досягається за рахунок жорсткого дотримання правил та суворих покарань за їх порушення.

2. Демократичні, коли характер та мета діяльності групи визначається всіма її членами, а лідер є лише виконавцем загальних рішень. Даному виду неформальних об'єднань більш притаманна статусна однорідність учасників. В них немає постійного лідера, тому що в конкретній ситуації на чолі стає той, хто чітко, ясно й обґрунтовано висловлює свою точку зору і знаходить підтримку в більшості. Важливою рисою цього процесу є переважання групових інтересів над особистими. Головною метою є спільне дозвілля, у взаєминах панує атмосфера взаємоповаги, партнерства.

Розглянемо суть та характеристики найбільш розповсюджених видів молодіжних субкультур [37, с.23-25].

Хіпі. В наш час досить складно знайти прихильників "хіпізму", які б свідомо називали себе "хіпі". Натомість люди, які зараховують себе до цієї категорії, воліють називати себе "я патлатий", "піпл", "системна людина" і навіть "людина". При цьому вони усвідомлюють, що оточення сприймає їх саме як "хіпі", але самі не бажають потрапляти під це визначення. Найочевидніше, що це відбувається через старомодність самого слова "хіпі", та через усі асоціації, які пов'язалися з цим терміном починаючи з його виникнення у другій половині 60-х років 20-го століття.

Сьогодні чітко виділяються два прошарки цього руху: так звана "стара система" ("олдові хіпі" від англійського old, тобто старий, "справжні хіпі",

"мамонти") та "нова система". "Стара система" складається з людей старшого віку (навіть до 50-ти років), для яких "хіпізм" - це все їхнє життя. Найчастіше ці люди не мають ані постійної роботи, ані постійної сім'ї. Більшість із них деградували і стали наркоманами, бомжами чи психічно хворими особами. "Нова система" об'єднує в собі молодь віком від 14-ти до 20-ти років, які поєднують свій "хіпізм" із навчанням у престижних закладах і не завжди дотримуються найважливішої заповіді, яку визначили ідеологи руху - незалежність від соціуму. Натомість молодь робить основний акцент на атрибутиці, перебираючи на себе сленг, манеру одягатися, прикраси та ін [36].

Через це існує непорозуміння між двома цими поколіннями, яке, щоправда, не заважає існувати жодній зі сторін. І обидва ці табори вірять, що саме вони є справжніми "хіпанами", які ведуть свій початок з 66-го року зі Штату Каліфорнія (США). Хоча особливо ревні історики починають відлік цього руху ще із початку минулого сторіччя. Справді, у 20-х роках у Німеччині з'явилося те, що нагадує "хіпі". Сотні молодих людей об'єдналися у групи із назвою WANDERVOGEL. Вони мандрували країною, не визнавали дорослих авторитетів, носили довге волосся, читали індійських філософів і проголошували принципи вільної любові. Але не дивлячись на все це WANDERVOGEL так і не змогли зробити бодай мінімальний переворот у тогочасній культурі, через що і пішли в історичне забуття.

Зовнішньому вигляду хіпі надавали неабиякого значення. В одному з найвідоміших маніфестів хіпі (Маніфесті Сталкера) написано, що недаремно споконвіку бунтарі, які протестували проти надмірної раціоналізації суспільного життя, люди мистецтва - художники, музиканти, поети - не дуже поважали перукарів... Волосся - це наче антени, які дозволяють вловлювати найтонші коливання фізичних і біологічних полів[15, с.5-19].

Окрім розкішних патлів на голові, хіпі мали і інші форми відзнак, найвідомішою з яких є "фенічка", або "фенька", котра вважається вершиною хіповського самовираження. Фенька може бути якою завгодно. Саме слово походить від вільної інтерпретації англійського "thing", тобто "річ". Початково

так називалися будь-які дрібнички, які дарувалися одне одному. Пізніше, так стали називати прикраси, причому виключно саморобні. Найчастіше "феньки" це сплетені з бісеру браслети, які крім функції декору несуть і інше смислове навантаження. Для того, щоб зрозуміти приховане послання, зашифроване у ній, треба звернути увагу на кольори, розміри, стиль виробу. Крім того, у більшості "феньок" існує своє ім'я, яке придумує сам автор. Звісно, що існують і легендарні феньки, які переходять з рук в руки.

Окрім зовнішніх прикрас і яскравого одягу, дуже часто хіпі асоціюються у людей і з вживанням наркотиків. Починаючи з 60-х років, коли різні психотропні речовини почали активно використовуватися молоддю для "пробудження своєї духовної і творчої потенції", хіпі не стояли осторонь цього процесу. В історію вони потрапили з двома наркотиками - коноплею, та LSD. Відкидаючи всі звинувачення у наркоманії, вони завжди наводили цитату відомого дослідника Теренса Маккени: "Я виступаю на захист психоделіків не тому, що вважаю їхнє вживання справою простою і легкою, а тому, що часто це єдиний засіб. Все інше — неефективне. Якби слова були хоч трохи дієві, то людям би вистачило однієї Нагірної проповіді". Прикриваючись цим великомудрим філософствуванням, хіпі вживали наркотики, як вони це називали, для розширення власної свідомості та виштовхуванням за звичні межі тогочасного світу.

Але все має своє закінчення. З середини 70-х рух хіпі занепадає. Більшість його активних учасників стрижуть волосся, знімають феньки і повертаються до своїх батьків перебирати досвід сімейного бізнесу. Але не варто думати, що рух цей у своїй класичній формі повністю зник. Зрозуміло, що сьогоденне покоління хіпі далеке від тих духовних засад своїх попередників. Сучасники уже не горляють на кожному перехресті гасло Сартра "Вони украли в мене сенс життя!" і не збиваються у комуни. Тепер це просто своєрідний клуб за інтересами, де переважає потяг до класичної рок-музики і плетіння з бісеру. Але хіпі заслуговують на увагу хоча б тому, що стали тим середовищем, у якому вирости найрізноманітніші "нові" молодіжні субкультури, вони дали

поштовх молодіжному протестові і привнесли ідеали толерантності та розкнутості в сучасне суспільство.

Іншою субкультурою є "панк". Деякі панки вважають, що вони — справжні нащадки хіпі [16, с.18-20].

Панки. Описувати панків завжди важко. І на це є дві цілком об'єктивні причини: по-перше, панки мало пишуть про себе, тому що воліють спілкуватися усно або через музику, а по-друге, саме слово «панк» уже втратило своє початкове значення і так часто використовується в найрізноманітніших контекстах, говорити про таке явище субкультури, як «чистий панк», вже не доводиться [6, с.23-27].

Термін «панк» прийшов в українську мову з англійської. Спочатку воно пишеться як "панк" і має багато значень. Найдавніша згадка про нього відноситься до часів Вільяма Шекспіра, коли воно означало найдешевшу категорію вуличних повій. У сучасній англійській мові «панк» означає «гниле дерево», «гниль», «мотлох», «неповнолітній сексуальний партнер» і все інше в тому ж дусі. Представники панків вважали, що таке принизливе слово буде відображати популярність цього руху. Грубо кажучи, існує два типи панків:

- 1) люди належать до цього руху тому, що слухають відповідну музику (панк-рок);
- 2) люди, які, окрім слухання цієї музики, сповідують у своєму житті й панк-принципи.

Панк-музика є невід'ємною частиною субкультури. Перші групи цього напрямку народилися в 1964 році в США. Тоді вони вважали себе альтернативною рок-н-ролу. Вимоги до неї були прості: вона мала бути досить жорсткою, швидкою, гучною, а слова були серйозними та такими, щоб порушувати питання, які хвилювали більшість молоді. Але американський тип не став прототипом всього руху і панки, як рух, зародилися на початку 70-х років у Великій Британії.

Щоб краще уявити суть панку, наведемо одну історію, яку можна занести до підручників з історії субкультури, адже вона є яскравою ілюстрацією панк-

духу. Корпорація McDonald's відома на весь світ своїми гамбургерами та безкоштовними туалетами. Так сталося, що в одному місті цей фастфуд побудували прямо біля місця збору місцевих панків. Зрозуміло, що після пива, яке дуже поважають панки, часто доводиться бігти в туалет, що зовсім не подобалося адміністраторам «ресторану». Тому через деякий час туалет вирішили закрити. Що роблять панки? Вони викрадають пластикового містера Рональда Макдональда (рудий клоун, символ Макдональдса), а потім на ім'я директора ресторану приходять посылка з відрізанним пальцем ляльки. До посылки додається лист, у якому йдеться, що якщо туалет найближчим часом не відкриють, то панки щодня будуть посилати керівництву фастфуду на якусь частину тіла клоуна [9, с.36-39]. Ця історія — суть панку як моделі поведінки. Але щоб зрозуміти сутність панку, як взірця музики, слід послухати відповідні музичні групи. Серед найвідоміших до прослуховування рекомендуються Sex Pistols, Velvet Underground, Stooges, Iggy Pop та інші, які працюють у тому ж дусі. Саме з музикою пов'язані "ірокези" - очевидно, найвідоміший символ панку. Більшість людей помилково вважають, що така зачіска обов'язково повинна бути у панків. Це не зовсім так, адже «ірокези» з'явилися на початку 80-х років минулого століття і тоді їх носили тільки британські панки.

"Ірокез" був запозичений у північноамериканських індіанців, а в Європу їх вперше занесли музиканти панк-груп Wattie та Exploited. Вони є кількох різних типів. Що ж до процедури встановлення такої краси на своїй голові, то зараз для цього користуються лаком для волосся і для однієї такої зачіски йде майже повна банка лаку. Доки косметична індустрія його не придумала, панки користувалися підручними засобами, найпопулярнішими з яких було пиво, а деколи навіть і блювотиння.

В Україні є нечисленна групка людей, яка сповідує цю ідеологію, але серйозного впливу на культурну ситуацію вона не справляє. З найвідоміших груп, які працюють з панк-музикою чи якимось чином використовують її здобутки у свої творчості, можна назвати Воплі Відоплясова (панк-рок), Щастя (панк), дуже ранній Скрябін (панк)[1,с.60].

Шлях навпростець. Straight edge (англ. шлях навпростець, скорочено sXe) — більш філософське відгалуження панк-культури, рух, характерними рисами якого є повна відмова від наркотиків (включаючи узаконені алкоголь і тютюн), розбірливість в статевих зв'язках, здоровий спосіб життя, а також політичні погляди, характерні всьому панк-руху. Шлях навпростець з часом поставили на озброєння різні політичні рухи і молодіжні угруповання. І спочатку аполітичний панківський рух тепер політизувався і служить цілям дуже різних політичних сил - від антифашистів до нацистів. Straight edge — субкультура, що не припускає саморекламу або нав'язування свого способу життя оточуючим, тому у прихильників руху немає яких-небудь переваг в одязі, зачісці і тому подібне. Єдиний засіб самоідентифікації — використання хреста («X») або аббревіатури «sxe»[18, с.45-47].

Скінхеди. Часто скінхедів вважають фашистами. Образ, який ці бритоголові хлопці (а деколи і дівчата) створили навколо себе постійними бійками, сплутався у масовій свідомості з групами неонацистів, які теж здебільшого голять свої черепи і люблять одяг темних кольорів. Насправді скінхедів-фашистів не існує, як не існує християн-мусульман, чи українських індіанців.

Субкультура скінхедів не зберегла для історії точну дату свого зародження. Достеменно відомо, що це сталося десь у портових містах Великобританії наприкінці 50-х - початку 60-х років двадцятого століття[11].

Звичайні британські хлопці зі звичайних сімей після робочого дня сиділи в пабі і пили пиво в очікуванні чергового конфлікту з моряками з торгових суден. Довго чекати не довелося, приїхали матроси, гарненько потрусили хлопців... Одного разу після бійки хлопці поголили голови, що дуже зручно у вуличних бійках, бо нема за що вчепитися (звідси й назва «скінхеди» — у перекладі з англійської — оголена голова), зривали коміри піджаків, зачухували штани й надягали робочі черевики доктора Мартенса. Їхній вигляд був якщо не страшним, то принаймні агресивним.

Звісно, не можна стверджувати, що ця субкультура була повністю

ангелоподібною. Серед скінхедів був дуже поширений чоловічий шовінізм, а в 70-х роках до нього домішався ще і побутовий расизм, хоча в основній своїй масі політичні погляди рух формував в дусі інтернаціонального пролетаризму. Але хитросплетіннями політики рядові скінхеди не цікавилися. Вони проводили час у бійках, пили пиво, слухали музику "ска" і поміж усім цим придумали до свого гардеробу ще одну річ, яка стала сьогодні є класичною ознакою приналежності до цієї групи — підтяжки. Хоча, тут варто зробити одну ремарку — важкі черевики, зачочені джинси з підтяжками і куртки без комірв — вважаються "робочим одягом скінхедів". Парадна форма — це чорні строгі костюми з такими ж чорними туфлями. Правда, для бійок вони використовували все-таки зручнішу робочу форму. А билися вони з будь-ким — з чорними, з білими, з жовтими, з багатими, з фанатами, які вболівали за інший футбольний клуб, з іншими скінхедами і, особливо, з хіпі. Хіпі носили довгі коси, а скіни голили голови [14].

Стиль White power характерний для нацистів. Це варіації на теми треш-музики, з ідеологічним текстами. Однак все співається трешовим голосом, тому фактично розібрати можна переважно приспиви. В Україні у цьому стилі грають київський гурт «Сокира Перуна», львівський "Білий шквал", львівський "Нахтігаль", миколаївська "Цирюльня ім.Котовського".

Для того щоб чітко відділити себе від нацистів, у 1993-му році у Нью Йорку було створено міжнародний рух RASH (Red & Anarchist Skinheads). З назви видно, що учасники цього руху стоять на комуністично-анархістських позиціях. Вони також виступають проти расизму і є прихильниками фемінізму.

Є також і інша організована група міжнародного рівня - SHARP (Skinhead Against Racial Prejudices). Це скінхеди, які борються проти расистів і ультраправих. Вони регулярно проводять концерти, мітинги і значно радикальніші акції — організовані побиття boneheads (тупоголових), як вони називають неонацистів.

В країні колишнього СРСР цей рух потрапив разом з панк рухом, на даний момент цей рух сильно змішався з рухом футбольних хуліганів в

Україні, скінхедів можливо часто побачити коли вони вболівають за свою улюблену команду в якомусь пабі чи на стадіоні [19, с.49].

Хіп-хоп. Останнім часом, зважаючи на навалу хіп-хопу в молодіжну культуру, доводиться чути підміну цього поняття словом “реп”. Отож “реп” – це виключно музичний стиль, в той час як “хіп-хоп” є тією субкультурою, якій присвячений цей розділ, і яка окрім репу вбирає в себе ще і ді-джеїнг, графіті, специфічну форму одягу, деякі види спорту, брейк-денс та ін., а відповідно, є значно ширшим поняттям, аніж просто “реп” [26,с.119].

Гопники. Гопник (гоп, гопота) — представник радянської та пост-радянської субкультури, утвореної в результаті проникнення кримінальної естетики в робітниче середовище; людина, що вимагає гроші або інші цінні речі від інших людей, шахрай, грабіжник, хуліган. Зазвичай походить з малозабезпечених сімей [31, с.76-80].

Слово походить з російської мови. За однією з версій, утворилось від старої абрєвіатури ГОП – рос. «городское общество презрения» (ГОПи існували на початку ХХ століття у Петербурзі), за іншою - від слова «гоп-стоп» (на злочинському жаргоні - пограбування, напад, збройний грабіж)[11, с.95].

Гопи виникли в післявоєнному СРСР як наслідок вкрай низького рівня життя, загибелі на війні мільйонів чоловіків, діти яких виховувались вулицею. В умовах такої „боротьби за шматок хліба” з хлопців-підлітків виростили справжні злочинці[2,с.6].

Характерні особливості гопів:

- пересуваються зграйками по декілька осіб;
- одягають «кепку» та спортивні штани.;
- улюблене прохання: «дай рубас», «єсть пара двадцять пять коп», «займи гривень десять, завтра віддам, мамою клянусь»;
- називають один одного «васями»;
- лузають насіння («сємки») [11, с.90].

Стиль одягу середньостатистичного гопи виглядає приблизно так: спортивний костюм, кросівки, на верх цього може бути надягнута шкірянка або

сільська „дубльонка” (в зимню пору року), а найголовніше – „кепка”, цей елемент одягу є гордістю і честю кожного гопа. Хоча досі у вжитку знаходяться класичні чорні „шапки-воровки”. Стиль розмови гопів — українсько-російський суржик[2, с.7].

Готи. Гóти — представники готичної субкультури, натхненних естетикою готичного роману, естетикою смерті, готичної музики й відносять себе до готики-сцени. Представники руху з'явилися в 1979 році на хвилі пост-панка. Панківський епатаж готи направили в русло пристрасті до вампірської естетики, до темного погляду на світ [26, с.118-121].

Характерний зовнішній вигляд готів:

- чорний одяг, чорне довге волосся, високі шнуровані черевики;
- чорний корсет, облягаючі чорні нарукавники і чорна максі (для дівчат), одяг під старовину, кльошовані рукави, шкіряний одяг;
- шипований нашійник;
- срібні прикраси окультної тематики[12, с.44].

Геймери. Геймери — це прихильники комп'ютерних ігор, які вбачають в іграх сенс свого життя. Найчастіше геймерами є юнаки. Фактично гра у підлітка займає увесь вільний від навчання час. Найбільш організованим різновидом геймерів є “квакери”, прихильники комп'ютерної гри “Quake”[37, с.23-25].

Субкультура геймерів зародилася нещодавно. З появою комп'ютерних ігор, а пізніше й Інтернету молодь стала активно спілкуватися в мережі. Існують також і не мережеві ігри, у яких чисто розважальна функція. Багато ігор типу “Діабло” чи “Варкрафт”, які дуже поширені у молоді, мають сюжет, і процес проходження перетворюється нібито в читання книги, де є скелет — сюжетна лінія, а решту потрібно нарощувати на скелет самотійно. Очевидно, залишилося дуже мало підлітків, які жодного разу в житті не сідали за гру. А є і такі, які буквально живуть в цій віртуальній реальності. Іноді ігри негативно діють на психіку підлітків, але більшість все ж знає міру.

Геймер за зовнішнім виглядом нічим не відрізняється від звичайної

людини. У геймерів свій жаргон, свої клуби за інтересами[3, с.70].

Металісти. Їх надихає та об'єднує музика у стилі метал. Представники даної субкультури зазвичай носять чорні джинси або кожані штани, кожану куртку “косуха”, чорні футболки або балахони з логотипом улюбленої групи, напульсники — кожані браслети з заклепками або шипами, ланцюги на джинсах, звичайні чоботи, кросівки. В основному мають довге волосся. Однак одяг не є основним атрибутом неформалів [7, с.50].

Байкери. Байкер — це водій мотоцикла. Хоча не все так просто. Байкери — це саме субкультура. Для них байк — стиль життя, а не просто швидкий та зручний спосіб пересування. Серед байкерів зустрічаються релігійні люди, чимало й атеїстів. Але всіх їх об'єднує віра в одного кумира — швидкість. Байкер живе і помирає, прагнучи до позамежного. У цьому байкери схожі на спортсменів. У певній мірі байкінг є спорт, але спорт екстремальний. Закований у чорну шкіру бородач, з ніг до голови покритий татуюваннями, може виявитися майстром спорту міжнародного класа по мотокросу та чемпіоном країни у якомусь році, але він прийшов у субкультуру байкерів, щоб насолоджуватися свободою та швидкістю [32, с.400-402].

ЕМО. Вираження емоцій головне правило для емо-кідів. Основна їхня ідеологія: самовираження, протистояння несправедливості, особливе чуттєве світосприйняття. Емо – кіді - вразливі та депресивні особистості. Вони виділяються із натовпу яскравим зовнішнім виглядом, шукають людей, які б розділяли їхні погляди, мріють про щасливе кохання [10, с.90-96]. На відміну від готів, емо-кід не ходять на цвинтарі і не думають весь час про смерть. Існує стереотипне уявлення про емо як плаксивих хлопчиків та дівчаток.

Традиційною зачіскою емо вважається косий чуб до кінчика носа, що прикриває одне око, а позаду коротке волосся, що стирчить у різні боки. Перевага надається жорсткому прямому чорного кольору волосся. У дівчат можливі дитячі смішні зачіски. Часто емо-кіді проколюють вуха, або роблять пірсінги у губах, носі, бровах чи животі.

Емо носять одяг у рожево-чорних тонах з двох кольорними візерунками та

стилізованими значками. Основними кольором в одязі є чорний та рожевий, хоча і інші шокуючі яскраві кольори вважаються допустимими. Часто на одязі зображені назви емо-груп, смішні малюнки, або розколоті серця. Взуття - кеди, скейтера, сліпони, венси з візерунками. Найбільш типовий одяг: вузька обтягуюча футболка, вузькі джинси, чорний, або рожевий ремінь, кеди з яскравими, або чорними шнурками[35].

Для емо характерні наступні атрибути - поштова сумка через плече вкрита латками та значками, окуляри в яскравій, або чорній оправі, намисто яскравих кольорів на шиї, м'які іграшки у вигляді ведмедиків. Характерною символікою є: рожеве серце часто з повздовженою тріщиною, рожевий або чорний пістолет, пектограма на рожевому фоні рожево-чорна шахівниця[27, с.2-6].

Молодіжна субкультура емо не рідко ставала об'єктом критики, її противники вважають, що саме вони та їхня ідеологія провокують депресію, пропагандують самовбивство, особливо у осіб підліткового віку.

Молодіжні субкультури XXI століття та їхня характеристика:

1. Автономи – така субкультура виникла в Україні приблизно у 2020 році. Прихильники цієї субкультури є шанувальниками альтернативної музики. Більшість автономів творчі особи, вони малюють графіті та влаштовують хепінінги. Головна ідея- «заборонено забороняти», тобто вони намагаються створити безвладні відносини між людьми.

Автономи-це переважно студенти гуманітарних факультетів.Здобуваючи освіту, вони турбуються за своє майбутнє і вважають несправедливістю, отримавши диплом , не знайти роботи, тоді як не талановиті одногрупники завдяки зв'язкам батьків – працевлаштовані.

Автономи незадоволені інтелектуальним рівнем сучасної молоді, вони не визнають телебачення і вважають мас-медіа пропагандою «світового уряду».

2. Ванільки – з'явилася ця субкультура на початку 2010 року, та поширена переважно серед дівчат. Ванільки - це так звані тургеневські панночки.

Обов'язковий атрибут цього угруповання- це фото в соцмережах із чашкою

чаю, книгою та пледом на вікні, яким збігають краплі дощу. Акаунт їхній заповнений розумними цитатами, віршами про кохання. Ідеологія ванільок полягає в трьох сутностях: підкреслення своєї жіночності, ніжності та слабкості.

Небезпечним у цій субкультурі є те, що її представниці пропагують любов до депресивності та прихованого трагізму, такий стан призводить до самогубства її членів.

3.Вінішки. Адепти цієї культури переважно дівчата підліткового віку. З'явилася така субкультура в 2018 році, число прихильниць цієї субкультури постійно зростає.

Зовнішня характеристика вінішок- це круглі окуляри, стрілки на верхніх повіках і чокери (чокери-це прикраси, які міцно прилягають до шиї). Обов'язковим атрибутом цього угруповання є – книга класичного характеру, стандартна зачіска у них – каре, волосся висвітлене або, пофарбоване в неприродно яскравий колір. У гардеробі вінішок є кеди VANSa за плечима рюкзак. Не менш згубно впливає на членів об'єднання захоплення спиртними напоями, в основному це недороге пакетоване вино.

4.Воркаутери. Переважно прихилиниками цієї субкультури є юнаки. Члени групи пропагандують здоу здоровий спосіб життя, спортивні тренування, відмову від цигарок та спиртного. Влітку та взимку займаються на вуличних воркаут-майданчиках. Проте надмірне захоплення воркаутом може бути небезпечним. Девіз воркаутерів «Кожний вчить кожного», тобто під час т тренувань у них немає фахівця – тренера.

5.Тамблер-Герл- це жіноча віртуальна субкультура. Її прихильницями є дівчата-блогери, які ведуть свій блог в стилі- «аля жива анімашка». Відрізняються тамблер-герл милим обличчям, різнокольоровим волоссям і безліччю блискавок на обличчі. Кожна представниця цієї субкультури має свої особливості: помада незвичного кольору, гламурна міні-сукня, мільйон браслетів, мила заколка на волоссі і т.д. Але обов'язковим гардеробом їхнього образу є чорні черевики з досить товстою підошвою.

Головна мета цієї молодіжної субкультури – залучити якнайбільше передплатників в інстаграмі чи в ютубі, тому представниці цієї групи часто йдуть на необдуманні вчинки: роблять селфі на дахах електричок, потягів та багатоповерхівок, збираються на поручні мості і т.д. Небезпекою такого об'єднання є анорексія, тому що прагнення виглядати в кадрі найкраще підштовхує до постійних дієт і голодування.

6.Хайпбісти - це об'єднання хлопчиків – підлітків, що надають перевагу занадто дорогому брендовому взутті. Зазвичай це підлітки із забезпечених сімей, які поклоняються супермодним речам. Дізнатися хайпбістів у натовпі можна за взуттям марок NIKE, SUPREME, VANS і т.д.

Небезпекою цієї субкультури є те, що хайпбісти скуповують дорогі речі заради статусу та престижу, нащо потрібні великі кошти, яких підлітки не мають, тому представники цього руху можуть вдаватися до асоціальної поведінки: крадіжки, обман і т.д.

Інтереси цих представників зводяться до того, в якому місці і в якому році той чиїнший дизайнер випустив нову колекцію кросівок.

7.Броні – ця субкультура сформована навколо мультфільму «Мій маленький броні». Головна ідея таких об'єднань – пропаганда кохання, підтримки та взаєморозуміння. Вони хочуть жити у світі, де людина-людині друг. Незважаючи на те, що цей мультфільм орієнтований на дівчаток дошкільного віку, несподівно ця субкультура набула популярності серед чоловіків до 35 років [29, с.70-75].

Представники цієї субкультури фарбують волосся в усі кольори веселки, беруть участі у паті-вечірках, куди приходять у костюмах поні, в якому кожен учасник має свою роль.

Небезпекою цієї субкультури є те, що серед броні зустрічаються «дарки-броні», які люблять контент з розчленуванням, «депресняком» та кров'ю і порно без обмежень.

1.3.Форми та методи соціально-педагогічної роботи з учасниками неформальних молодіжних угруповань

Проаналізувавши реальний стан поширення неформальних об'єднань у м.Хмельницькому ми визначили зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молоддю у неформальних молодіжних об'єднаннях

Підходи до змісту реалізації соціально-педагогічної діяльності з учасниками неформальних молодіжних об'єднань:

1.Особистісно-орієнтований підхід в організації всієї соціально-педагогічної діяльності з молоддю.

2.Суб'єкт-суб'єктна взаємодія соціального педагога з вихованцями на основі діалогу та гуманних відносин.

3.Гуманізація спілкування, що дає змогу створити атмосферу психологічного комфорту.

4.Створення ситуації успіху.

5.Розвиток власної активності підлітків та юнаків[38, с.67-71].

Вимоги до здійснення соціально-педагогічної діяльності з молодіжними субкультурами:

-партнерська взаємодія, творча співпраця у вирішенні всіх проблем учасників неформальних об'єднань;

-зняття страху в молоді та невпевненості перед діяльністю та його психологічна підтримка;

-консультування підлітків;

-мотивація на успіх дітей та підлітків;

-плюралізм і відкритість думок і суджень у розв'язанні різних проблем, аналізі подій і явищ тощо.

Важливим місце в роботі з дітьми і підлітками займають психодіагностики та розвивальні тренінги. Мета їх полягає навчити дітей та юнаків самостійно аналізувати та усувати причини своїх комунікативних, перцептивних, інтерактивних труднощів, визначати рівень конфліктності, більше пізнавати себе, своє місце у світі, пізнавати своїх ровесників; аналізувати діяльність

власних лідерів, різних громадських організацій, неформальних об'єднань і тим самим визначати свою життєву позицію.

Проаналізувавши психоло-педагогічну літературу, ми визначили найбільш ефективні методи соціально-педагогічні роботи соціального працівника:

1. Моделювання конкретних ситуацій, як вид гри, що залучав підлітків до абстрактної або вигаданої ситуації, котра відображала живий приклад реальної події. Моделювання ставило перед ним важливу проблему, яку вони вирішували у запропонованій ситуації. Відтак, група стала мініатюрою правдивого випадку, що стала спільною темою для обговорення та дискусії.

Таким чином, моделювання конкретних ситуацій ґрунтувалося на соціально-моральних проблемах, які відображають реальне життя.

2. «Сократівські діалоги» (метод запропонований Д.Олівером та Дж.Шавером), студенти самостійно формулювали проблеми суспільного життя та пропонували альтернативні шляхи їх вирішення. Цей метод є на сьогоднішній день актуальним, в зв'язку з війсьовим конфліктом. За допомогою цього методу молодь навчиться толерантно вирішувати конфліктні ситуації, обмінюватися думками, йти на діалог, при цьому дотримуватися справедливості та людської гідності.

3. Метод можливих варіантів («дерево рішень»). Цей метод використовувався для раціоналізації процесу прийняття рішення в ситуації, коли неможливо однозначно розв'язати поставлене завдання.

Етапи проведення методу:

1. Формулювання завдань для обговорення.

2. Пропонування учасниками базової інформації з проблеми.

3. Поділ молоді з молодіжних субкультур на групи по 4-6 осіб. Кожній групі потрібно роздати ватман та фломастери та визначити час для виконання завдання.

4. Учасники підгруп записують переваги та недоліки кожного варіанту та приймають остаточний варіант.

5. Прийнявши остаточний варіант рішення, молодь повинна дати чітке

пояснення їхньому вибору.

4. Дискусія, яка є дієвою з точки зору соціалізації молоді у неформальних об'єднаннях, що дозволяє учасникам групи продемонструвати знання, поділитися певним досвідом, ідеями. Проти можна визначити і недоліки цього методу:

- ініціативні учасники дискусії переймають весь процес обговорення на себе, не даючи можливості висловити свою думку іншим;
- учасники можуть віжхилитися від теми, важко потім вивести логічний зв'язок;
- непередбачуваний розвиток дискусії перешкоджає досягненню конструктивних рішень тощо [33, с.200-201].

Методика надання соціально-педагогічної допомоги підліткам та юнакам - передбачає поєднання групової та індивідуальної форми роботи. Так, організувати експериментування вихованців у способах самовираження можна лише в груповій роботі, обговорення смислу значень, текстів субкультур найефективніше здійснюється в груповій. Водночас ситуація кожного юнака особлива, вимагає конфіденційності обговорення, що можливе лише в межах індивідуальної роботи соціального працівника з вихованцем.

Соціально-педагогічна допомога у груповій роботі реалізується через педагогічні завдання, спрямовані на:

- створення в групі позитивного емоційного клімату;
- отримання підлітків та юнаків досвіду конструктивної взаємодії з оточенням;
- розширення знань про способи і варіанти вираження, представлення себе іншим;
- набуття досвіду самовираження у цій групі;
- освоєння способів обговорення, осмислення і розуміння значень символів і знаків, властивих різним субкультурам, усвідомлення своїх індивідуальних особливостей.

В індивідуальній роботі соціально-педагогічна допомога передбачає сприяння вихованцю в самовизначенні, посередництво в конфліктах із дорослими й однолітками, сприяння у вияві ініціативи і самостійної діяльності, спрямованої на гармонізацію взаємин із дорослими й однолітками.

Індивідуальну роботу з вихованцем здійснюють у такій послідовності: встановлення контакту між соціальним працівником і вихованцем; пошук і з'ясування спільних інтересів, намірів кожного учасника діалогу, укладення угоди про взаємодію з метою подолання індивідуальної проблеми вихованця; розроблення відповідного плану дій; його реалізація, аналіз і корекція діяльності; рефлексія змін, що відбулися; визначення наслідків і перспектив розвитку індивідуальної ситуації дитини. Після реалізації угоди можливий перехід до нової домовленості і наступного етапу роботи за спільним бажанням вихованця і педагога[38, с.67-71].

Отже, соціально-педагогічна допомога забезпечить розв'язання проблем соціалізації представників неофіційних юнацьких субкультур, якщо: педагог володіє референтним для вихованців видом діяльності; його імідж адекватний юнацькій субкультурі; член субкультури бере участь у клубному співтоваристві, створеному на основі юнацьких субкультурних практик; взаємодія педагога і молоді є конструктивним діалогом.

Висновки до першого розділу

1. Молодіжні субкультури — особлива частина представників суспільної культури. Соціальному працівникові, щоб працювати з такою групою молоді, переконливо вести з ними діалог, варто знати особливості кожної групи, кожної особи. Необхідно зібрати дані про існуючі групи в місті, селищі районі: хто в них входить, чи піддані вони наркоманії і розпусті, чи займаються спекуляцією, чи є серед них правопорушники. Важливо з'ясувати інтереси членів групи, їхній культурний рівень, ідеали, переконання, прагнення, довідатися про структуру груп, правила прийому до них, характер лідерства, рівень небезпеки перебування у таких об'єднаннях.

2. Вирішальне значення у виникненні відхилень від соціальної норми має система спілкування підлітків та молоді, спрямованість тих груп, учасниками яких вони стають: посилення спілкування в малій групі (звичайно вуличної, негативно спрямованої) веде до ослаблення контактів із сім'єю, освітнім середовищем.

3. Формальні та неформальні угруповання однаковою мірою визначають особливості становлення типових для даної особистості моделей соціальної поведінки, оскільки вони ґрунтуються на соціально-психологічних механізмах формування статусних, рольових, психоемоційних міжособистісних відносин.

4. Неформальні об'єднання є однією з основних проблем молоді та підлітків. На нашу думку, потрібно розробити і впроваджувати громадську і державну системи заходів освіти, виховання та дозвілля молоді з метою розв'язання цієї актуальної для нашого суспільства проблеми.

Розділ 2. Експериментальне дослідження впливу неформальних субкультур на виникнення та наявність девіантної поведінки у молоді

2.1. Опис і характеристика використаних психодіагностичних методик

Життєдіяльність осіб в сучасних умовах пов'язана з впливом на них несприятливих чинників різного походження, які в поєднанні згубно позначаються на фізичному та психічному здоров'ї особистості. Комплексна й тривала дія негативних соціальних, психологічних, екологічних та інших факторів зумовлює високу нервово-психічну напругу, яка залежно від індивідуальних особливостей людини, рівня її особистісної сформованості здатна викликати різної міри негативні прояви в її психіці, зокрема такі, як високий рівень тривожності та агресивності. Останні, в свою чергу, можуть зумовлювати аномалії в міжособистісних стосунках, підвищувати конфліктність, викликати інші небажані зміни в поведінці – включно до асоціальних вчинків та девіантної поведінки [22, с.22-25].

Лише сформована з чітко визначеними гуманістичними орієнтаціями особистість спроможна протистояти тискові згаданих негативних чинників і залишатись психічно і фізично здоровою, врівноваженою, толерантною, здатною контролювати й регулювати власні психічні стани, що абсолютно необхідне для забезпечення нормальної, ефективної життєдіяльності.

Тому дослідження проблеми психічних станів, зокрема таких негативних проявів, як тривожність і агресивність, у наш час є актуальною. Необхідне поглиблення теоретичних уявлень про природу даних психічних явищ. Це дасть змогу науково обґрунтувати заходи щодо вдосконалення психологічної корекції, профілактики й попередження нервово-психічних розладів та пов'язаних з ними відхилень у поведінці (Г.А. Гайдукевич, Г.В. Ложкін, С.В. Сьомін, 1997) [34, с.185-187].

Надзвичайно актуальною є ця проблема стосовно осіб підліткового та юнацького віку, особистість яких ще перебуває на етапі активного, як правило, досить складного і суперечливого процесу визначення життєвих цінностей,

вироблення переконань, самовдосконалення в духовній та фізичній сферах. У той же час тематика тривожності та агресивності розроблена недостатньо[41, с.49-53].

Таким чином, є нагальна потреба в дослідженні тривожності й агресивності з метою їхньої ранньої психодіагностики, прогнозу ймовірних варіантів порушень поведінки і розробки методичних рекомендацій щодо конкретизації заходів і засобів, спрямованих на їх профілактику і корекцію.

Для дослідження індивідуально-типологічних особливостей юнаків ми обрали чотири методики:

1. Методика «Самооцінка психічних станів» (Айзенка)

Методика призначена для визначення чотирьох блоків психічних станів: тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності (Додаток А). Ці стани є важливими елементами для визначення загальних адаптативних можливостей людини. Автор методики – Айзенк (Eysenck) Ганс Юрген – англійський психолог, один з лідерів біологічного напрямку в психології, автор факторної теорії особистості.

Тест може застосовуватись як в якості самостійної клініко-психологічної методики, так і у складі послідовних процедур у комплексі з іншими методиками такого ж спрямування.

Тест складається з 40 суджень, по 10 суджень у кожному блоці, відповідати на які потрібно «так» чи «ні». Досліджуваним пропонується опис психічних станів. Якщо певний стан є притаманним, за відповідь ставиться 2 бали; якщо притаманний, але рідко – 1 бал; якщо зовсім не притаманний – 0 балів. Судження відібрані за результатами оцінки надійності та валідності.

Методика належить до типу «олівець-папір» і допускає як групове, так і індивідуальне використання. Для оцінки результатів необхідно підрахувати суму балів за кожно з чотирьох груп запитань.

Час заповнення бланку не фіксується.

Інтерпретація результатів: перші 10 суджень відповідають блоку тривожності. Оцінка від 0 до 7 балів означає відсутність тривожності; від 8 до

14 балів – тривожність середня, припустимого рівня; оцінка 15-20 балів – висока тривожність. Наступні 10 суджень відповідають блоку фрустрації. Оцінка від 0 до 7 балів означає, що досліджуваний має високу самооцінку, стійкість до невдач, не боїться труднощів; оцінка в межах 8-14 балів відповідає середньому рівню, але фрустрація наявна; оцінка у 15-20 балів свідчить про низьку самооцінку, страх невдач та уникнення труднощів. Наступні 10 суджень відповідають блоку агресивності. Оцінка 0-7 балів свідчить про стриманість та спокій; 8-14 балів – середній рівень агресивності; 15-20 балів – висока агресивність, нестримність, труднощі у роботі та спілкуванні з людьми. Останні 10 суджень представляють блок ригідності. Оцінка від 0 до 7 балів – ригідності немає, легке переключення уваги; 8-14 балів – середній рівень ригідності; 15-20 балів – сильно виражена ригідність.

2. Методика «Дослідження тривожності» (опитувальник Спілбергера-Ю.Ханіної)

Більшість з відомих методів вимірювання тривожності дозволяє оцінити або тільки особистісну, або стан тривожності, або більш специфічні реакції. Єдиною методикою, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісну властивість, і як стан є методика, запропонована Ч. Д. Спілбергером (Додаток Б).

Вимірювання тривожності як властивості особистості особливо важливо, оскільки це властивість багато в чому зумовлює поведінку суб'єкта. Певний рівень тривожності - природна й обов'язкова особливість активної діяльної особистості. У кожної людини існує свій оптимальний, чи бажаний, рівень тривожності - це так звана реактивна тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для нього істотним компонентом самоконтролю й самовиховання.

Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги. Як схильність, особиста тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що

розцінюються людиною як небезпечні для самооцінки, самоповаги. Ситуативна або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічністю в часі.

Особи, що відносяться до категорії високо тривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже вираженим станом тривожності. Якщо психологічний тест висловлює у випробуваного високий показник особистісної тривожності, то це дає підставу припускати в нього появу стану тривожності у різноманітних ситуаціях, особливо коли вони стосуються оцінки його компетенції та престижу.

3. Методика «Прогноз (В.А.Бодров).

Методика призначена для початкового орієнтовного виявлення осіб з прикметами нервово-психічної нестійкості (НПН) (Додаток В). Вона дозволяє виявити окремі початкові передзахворювальні прикмети порушень особистості, а також оцінити вірогідність їх розвитку й прояву в поведінці й діяльності людини. При профілактики та діагностики емоційного стану особливе значення надається так званій нервово-психічній нестійкості, яка є відображенням одночасно психічного і соматичного рівня здоров'я індивіда.

Методика має 84 запитання (міркування), на кожне з яких обстежуваний дає відповідь "так" або "ні". Результати відображаються кількісними показниками (в балах), на основі яких робиться висновок щодо рівня нервово-психічної стійкості. Аналіз відповідей дозволяє уточнити окремі біографічні відомості, особливості поведінки та стану психічної діяльності людини в різних ситуаціях[4, с.456-458].

2.2. Результати експериментального дослідження впливу неформальних об'єднань на індивідуально-типологічні особливості молоді

Експериментальне дослідження провидилося з учасниками неформального об'єднання «Простір» та «Лідер», а також до експерименту були залучені учні старших класів СЗОШ №27 по 20 осіб в рівній кількості, разом 40 респондентів. Особи були поділені на дві групи: експериментальна сюди вийшли учасники неформального об'єднання «Простір» та «Лідер»(20 осіб); контрольна група, складається з учнів старших класів СЗОШ №27 (20 осіб).

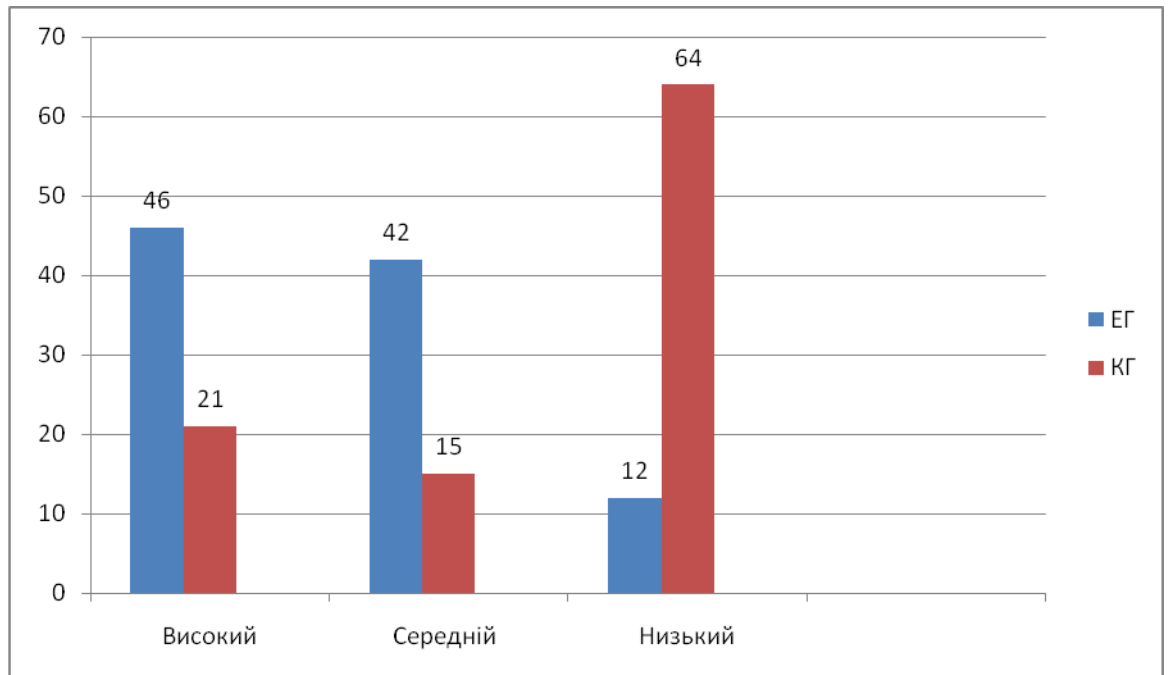
Характеристика рівнів нервово-психічної нестійкості юнаків за результатами методики «Прогноз» (В.А.Бодрової) показала (таблиця 2.1), що рівень нервово-психічної нестійкості у експериментальній групі: високий – 46%; середній—42%; низький-12%, що вказує на нестабільний емоційний стан учасників експериментальної групи.

Значно кращий рівень спостерігається в контрольній групі серед учнів СЗОШ №27: високий рівень 21%; середній 5%; низький -64%, звичайно результати вказують на адекватність та стабільність в нервово-психічній сфері респондентів.

Таблиця 2.1.

**Результати дослідження за методикою «Прогноз» (В.А.Бодрова)
(рівні нервово-психічної нестійкості, %)**

Рівні нервово-психічної нестійкості	Е.Г.	К.Г.
Висока	46	21
Середня	42	15
Низька	12	64

Рис. 2.1 Результати дослідження за методикою «Прогноз» (В.А.Бодрова) (рівні нервово-психічної нестійкості %)

Отже, проведене дослідження діагностики нервово-психічної нестійкості (в табл. 2.1) виявило, що для експериментальної групи характерна висока нервово-психічна нестійкість.

Наступною методикою, яку ми використовували у нашому дослідженні був тест Ч.Спілберга та Ю.Ханіної «Дослідження тривожності». За допомогою цієї методики ми досліджували особистісну тривожність учасників експерименту.

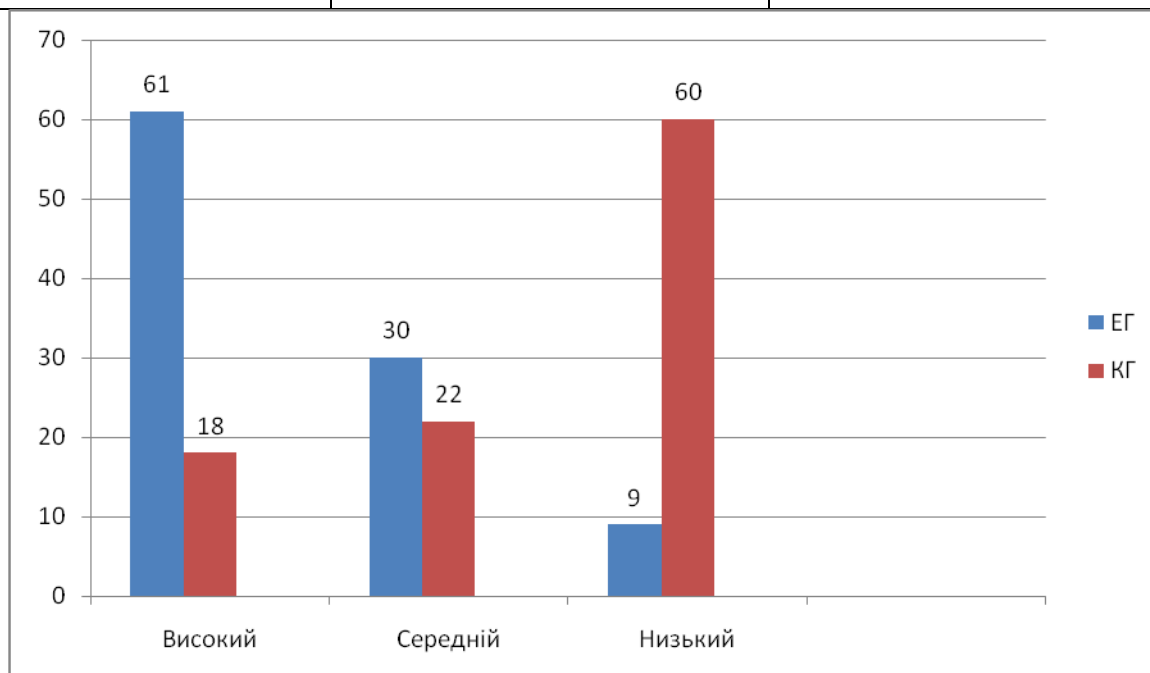
Та отримали такі результати дослідження. В експериментальній групі: висока особистісна тривожність- 61%; середня 30; низька-9%. Дані дослідження вказують на вкрай негативні результати тривожності та стресостійкості в експериментальній групі.

В контрольній групі результати значно кращі, і не викликають занепокоєння: високий рівень -18%; середній рівень- 22%; низький рівень – 60%.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження за методикою Ч.Спілберга та Ю.Ханіної «Рівень тривожності» (стресостійкості особистості, %)

Ріні особистої тривожності	Е.Г.	К.Г.
Високий	61	18
Середній	30	22
Низький	9	60

Рис. 2.2. Результати дослідження за методикою Ч.Спілберга та Ю.Ханіної «Рівень тривожності» (стресотійкості особистості, %)

За допомогою методики «Самооцінка психічних станів» (Айзенка) (табл. 2.3), ми дослідили, що для респондентів експериментальної групи характерна переважно висока ригідність: низький рівень 18%, середній 41%, високий 41%; високий рівень тривожності: низький рівень 10%, середні 28 %, високий 62%; високий рівень фрустрації: низький рівень 10%, середні 19%, високий 71%; високий рівень агресивності: низький рівень 11%, середні 42%, високий 47%.

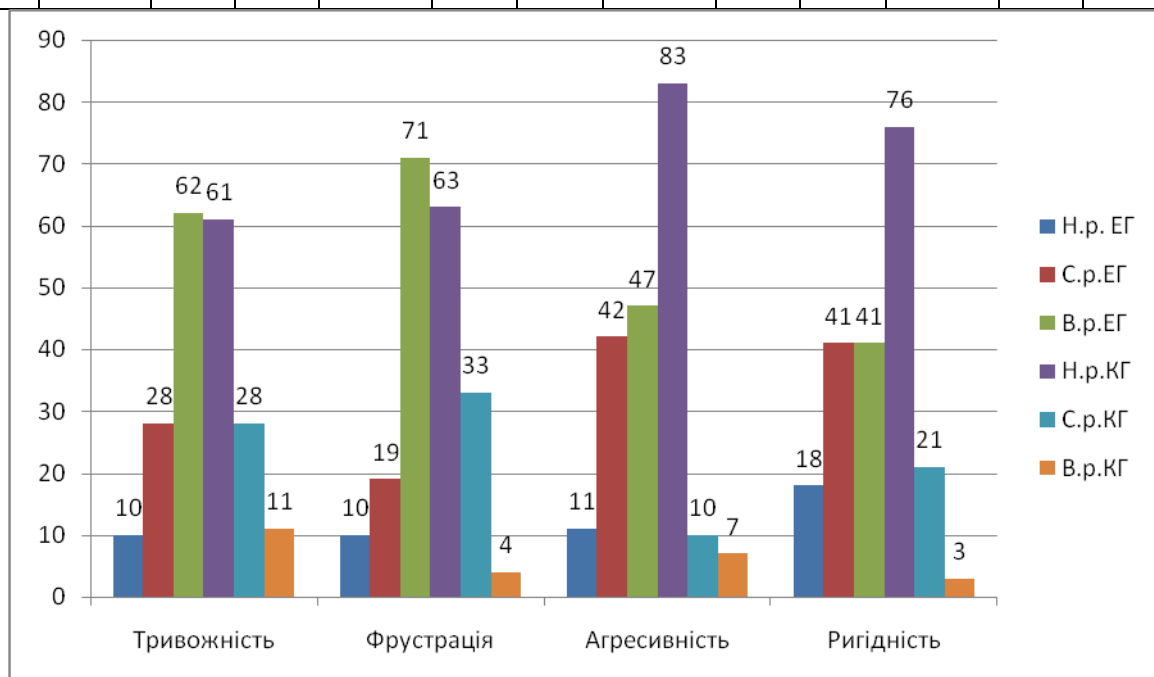
В контрольній групі помірні показники такої особистісних якостей, навіть можна сказати сприятливий, та не загрозливий для поведінки особистості, ригідність: низький рівень 76%, середній 21%, високий 3%; тривожності:

низький рівень 61%, середні 28 %,високий 11%; рівень фрустрації: низький рівень 63%, середні 33%,високий 4%; високий рівень агресивності: низький рівень 83%, середні 10%,високий 7%.

Таблиця 2.3.

**Результати дослідження рівня самооцінки психічних станів %
(методика Айзенка)**

	Тривожність			Фрустрація			Агресивність			Ригідність		
	Низька	Середня	Висока	Низька	Середня	Висока	Низька	Середня	Висока	Низька	Середня	Висока
Е.Г.	10	28	62	10	19	71	11	42	47	18	41	41
К.Г.	61	28	11	63	33	4	83	10	7	76	21	3

**Рис.2.3.Результати дослідження рівня самооцінки психічних станів %
(методика Айзенка)**

З рис. 2.3 ми бачимо, що для гопників, скінхедів характерний високий рівень тривожності (37,5 % і 57,0 % відповідно). Дана шкала є актуальною у дослідженні, так як вона впливає на психічний стан підлітка, на врівноваженість, толерантність, здатність контролювати власні психічні стани.

Високі результати по шкалі агресивності в експериментальній групі (47%) свідчать про те, що для них характерна не витримка, труднощі при спілкуванні з людьми. Також їм властива ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони розходяться, не відповідають реальним обставинам у житті. Про це свідчать отримані високі бали по шкалі ригідності (41%). Отже, проаналізувавши отримані дані методик, ми можемо зробити висновки, що для учасників молодіжних неформальних об'єднань характерна висока тривожність, агресивність, ригідність, фрустрація. Саме серед цих угруповань найчастіше спостерігатиметься прояв девіантної поведінки.

Подальшим етапом нашого дослідження була організація і проведення формуючого експерименту з досліджуваними (експериментальна група), та за допомогою корекційних та тренінгових вправ вправ зняти високий рівень тривожності, агресивності, ригідності.

З табл. 2.4, після проведеного формуючого експерименту, самооцінки психічних станів, тривожності та оцінки нервово-психічної стійкості ми бачимо, що результати у респондентів змінилися. Результати дослідження показують, що після проведених вправ НПС у всіх субкультурах змінився на середній та задовільний рівень. Це свідчить про врівноваженість та здатність контролювати прояви власних психічних станів.

Таблиця 2.4.

**Результати дослідження за методикою «Прогноз» (В.А.Бодрова)
(рівні нервово-психічної нестійкості, %) формувальний етап**

Рівні нервово-психічної нестійкості	Е.Г. (Констатуючий етап)	Е.Г. (Формуючий етап)
Висока	46	21
Середня	42	15
Низька	12	64

Результати дослідження тривожності в табл. 2.5 показують, що у більшості респондентів рівень тривожності з високого змінився на помірний та низький. Це говорить про те, що більшість навчилися сприймати життєву ситуацію спокійно, бурно не реагувати на конфлікти та контролювати свої емоції. Тобто, підлітки даних субкультур схильні до самоконтролю та самовиховання.

Таблиця 2.5.

Результати дослідження за методикою Ч.Спілберга та Ю.Ханіної «Рівень тривожності» (стресостійкості особистості, %) формувальний етап

Ріні особистої тривожності	Е.Г. Констатувальний етап	Е.Г. Формувальний етап
Високий	61	18
Середній	30	22
Низький	9	60

Дані дослідження самооцінки психічних станів (табл. 2.6) показують, що у підлітків та юнаків шкала агресивності з високого рівня змінилась на середній (22%) низький (60%), зменшився рівень ригідності та фрустрації

Таблиця 2.6

Результати дослідження рівня самооцінки психічних станів % (методика Айзенка) формувальний етап

	Тривожність			Фрустрація			Агресивність			Ригідність		
	Низька	Середня	Висока	Низька	Середня	Висока	Низька	Середня	Висока	Низька	Середня	Висока
Е.Г. (К.Е)	10	28	62	10	19	71	11	42	47	18	41	41
Е.Г.(Ф.Е.)	61	28	11	63	33	4	83	10	7	76	21	3

З результатів дослідження на формувальному етапі ми бачимо, що шкала тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності, порівнюючи з попередніми показниками, досягла середнього і низького рівня.

Отже, аналізуючи дані дослідження після проведеного формувального експерименту, ми бачимо, що у більшості респондентів рівень тривожності, агресивності зменшився, підвищилась нервово-психічна стійкість прояву емоцій, підвищився рівень самооцінки і критичність сприйняття проблем, в які потрапляють підлітки та юнакти.

Таким чином, навіть поверховий аналіз отриманих результатів свідчить про те, що група поглинає особистість, вона втрачає свою індивідуальність, здійснює протиправні вчинки, будучи зараженою тим, що це роблять інші.

2.3. Соціально-педагогічні умови роботи соціального працівника з неформальними об'єднаннями

Набагато важче, а то й просто неможливо жити в суспільстві і бути відокремленим від нього, самотужки досягати і реалізовувати свої потреби. Тому досягайте цього в певній групі чи молодіжному об'єднанні значно краще та легше.

Молодіжна група – це молодь, яка взаємодіє одна з одною таким чином, що кожен впливає на інших і піддається їхньому впливу.

Ознаки групи: наявність певних відносин між учасниками; формування внутрішньої організації (розподіл обов'язків, статуси); усвідомлення кожним своєї приналежності до групи; груповий тиск, що спонукає кожного індивіда поводитися відповідно до прийнятих норм.

Існують формальні та неформальні групи. Формальні групи утворюються керівництвом для вирішення конкретного завдання. Неформальна група, як правило, виникає сама по собі (спонтанно), не має чіткого статусу в суспільстві [12, с.43-48].

Якщо формальна організація створюється за заздалегідь розробленим і продуманим планом, то неформальна – це спонтанна реакція на незадоволення певного роду інтересів. Найбільша кількість молодих людей входить до числа груп, які захоплюються сучасними тенденціями в музиці, прихильники поп-виконавців, танців, захисту навколишнього середовища.

Працівник соціальної сфери потребує дослідження та вивчення неформальних груп з таких причин: необхідно знати, що відбувається в цій сфері, які тенденції та напрями спостерігаються, щоб мати можливість керувати цим процесом.

В.Куликов вважає, що збільшення кількості неформальних угруповань є реакцією на недоліки в роботі з молоддю. Т. Шешокіна переконана, що причина у значному незаповненому вільному часі. На думку І.М.Ільїнського, «сам факт виникнення та стрімкого зростання неформальних груп є сигналом про наявність серйозних проблем і протиріч у структурі молоді, значного

дефіциту в задоволенні інтересів і запитів».

Назвемо ще кілька важливих причин: їх виникнення полягає в прагненні реалізувати ті нові потреби та інтереси, задоволення яких слабо здійснюється, або взагалі не здійснюється державними структурами; проблема спілкування, оскільки сьогодні спілкування в сім'ї та навчальному закладі не завжди задовольняє відчуття самотності.

Соціально-педагогічна діяльність проводиться як з формальними, так і з неформальними групами, починаючи від аудиторних або студентських груп і закінчуючи молодіжними субкультурними групами. Одним із напрямів такої діяльності може бути запобігання конфлікту між формальними та неформальними організаціями, налагодження між ними партнерства, виконання завдань, які вирішує формальна організація неформальною групою. До якісних показників міжгрупової взаємодії належать: готовність до спільної діяльності, яка виражається в ефективності та результативності, характер, мета, мотиви та спрямованість діяльності, рівень організованості, колективності, конфліктності, внутрішньої структури.

До методів, які може використовувати працівник соціальної сфери відносяться спостереження, опитування, соціометричні методи, тести, аналіз продуктів діяльності, метод експрес-оцінок. Вибір методів діагностики визначається метою дослідження та певними обмеженнями (час, ресурси, професійна компетентність).

У діяльності працівників соціальної сфери використовується паспортизація підліткових та молодіжних колективів. Паспорт неформальної групи заповнюється в результаті: аналізу бесід з учасниками групи; порівняння інформації, отриманої від різних осіб, після чого здійснюються взаємні доповнення та виключення неправдивої інформації. У підсумку заповнюється «Паспорт неформальної групи».

Працівник соціальної сфери, співпрацюючи із громадськими організаціями може: створювати умови для розвитку лідерського активу; допомагати у

визначенні домінуючих цілей діяльності, попереджувати можливі труднощі; допомагати у написанні конкурсних проектів; привертати увагу державних і місцевих органів влади до вирішення проблем громадських організацій; налагоджувати взаємодію дитячих і молодіжних організацій з іншими соціальними групами; здійснювати педагогічну корекцію соціальної поведінки і соціальних зв'язків, які би сприяли оптимальному розв'язанню конфліктів; здійснювати профілактику асоціальної поведінки, це забезпечується роботою з кожною дитиною чи молодою людиною, яка є членом організації.

Соціально-педагогічні умови роботи соціального працівника з неформальними об'єднаннями:

1. Моделювання конкретних ситуацій, як вид гри, що залучав неформалів до абстрактної або вигаданої ситуації.

Психодіагностування учасників неформальних об'єднань. Програма групової діагностики також повинна включати комплекс методик, які допоможуть у вивченні особистості лідера даної групи. Лідер часто визначає напрямки групи, її відкритість для зовнішніх контактів, можливість переорієнтації, корекції установок і діяльності групи. Самостійним напрямком є діагностика середовища, в якому живе і діє та чи інша група. Акцентується увага на з'ясуванні місця і ролі групи в структурі того чи іншого колективу і суспільства в цілому. У рамках діагностичних процедур необхідно виділити методи прогнозування поведінки групи. Мета прогнозування – виявити можливі позитивні моменти в роботі з тією чи іншою групою. Логіка міркувань фахівця щодо прогнозування має бути побудована так: як змінюються інтереси та потреби групи, яке майбутнє цієї групи.

2. Стимулювання виявлення молоддю проблем та вирішення їх в умовах, що моделюють реальне життя.

Паспортизація підліткових та молодіжних колективів. Паспорт неформальної групи заповнюється в результаті: аналізу бесід з учасниками групи; порівняння інформації, отриманої від різних осіб, після чого здійснюються взаємні доповнення та виключення неправдивої інформації. У

підсумку заповнюється «Паспорт неформальної групи» (його складові ми розглянемо на практичній роботі та спробуємо заповнити). Програма групової діагностики також повинна включати комплекс методик, які допоможуть у вивченні особистості лідера даної групи. Лідер часто визначає напрямок групи, її відкритість для зовнішніх контактів, можливість переорієнтації, корекції установок і діяльності групи.

Дезорганізація асоціальної групи передбачає процес, спрямований на руйнування її структури - зв'язків між членами групи, внутрішньої дисципліни, злагоженості. У цьому випадку група розпадається, але асоціальна спрямованість окремих учасників може залишитися. Реорганізація передбачає не тільки перебудову структури асоціальної групи, а й зміну її спрямованості. Для дезорганізації та реорганізації необхідною умовою є довірчі та контактні відносини працівника з членами групи. Цього можна досягти, звернувшись до членів, які першими займають антагоністичну позицію.

Для нейтралізації діяльності групи фахівці радять: визначити найбільш авторитетних осіб; вивчити їхні інтереси, ролі та нахили; здійснювати постійний контроль за їх поведінкою і, по можливості, включати їх у суспільно-значущу діяльність і навіть пропонувати певні лідерські ролі; проводити виховну роботу з керівником гуртка, спрямовуючи його на розкриття своїх планів і зміну поглядів і позицій; проводити виховну роботу з учасниками групи з метою відмежування їх від лідера та нейтралізації його впливу; вводити в групу осіб, які мають позитивну спрямованість, з метою руйнування групи зсередини. Якщо не вдається переорієнтувати групу, її слід знищити.

Руйнування групи призводить до: зростання невдоволення в групі, емоційної незадоволеності внаслідок постійних невдач, сварок, конфліктів, ослаблення особистих зв'язків у групі, девальвації групових цінностей і норм, прагнення окремих членів залишити групу. Слід знати, що знищення діяльності групи не є панацеєю.

4. Особистісно орієнтований підхід в організації всієї соціально-

педагогічної діяльності з молоддю: орієнтація працівника соціальної сфери на особистість вихованця як мету, суб'єкт, результат і показник ефективності виховання; обов'язкове врахування індивідуальних здібностей молоді та їх особистісних можливостей у різних видах творчої діяльності; задоволення потреб та інтересів, визнання його їх, прав і свобод.

Забезпечення студентів-неформалів доступом для отримання інформації з метою розвитку творчих здібностей та уяви.

5. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія працівників соціальної сфери і вихованців на основі діалогу та гуманних відносин, що на нашу думку, стимулює розвиток взаємин педагогів і вихованців як рівноправних партнерів. Діалог сприяє розвитку взаєморозуміння, поваги до особистості, співпереживання. У рівноправному спілкуванні вчиться учиться розуміти цінність думок співрозмовника, поважати його і свою гідність, усвідомлює особисту значущість[19, с.45-52].

Гуманізація спілкування, що дає змогу створити атмосферу психологічного комфорту, встановлення особистого контакту на основі паритетного партнерства з урахуванням етичних норм людських взаємин, забезпечення емоційного благополуччя вихованців, використання вербальних і невербальних засобів взаємодії; а також створює умови для самовираження та подолання комплексу неповноцінності окремих студентів.

Методичні рекомендації для працівників соціальної сфери педагогів та батьків щодо попередження девіантної поведінки серед підлітків та юнаків

2.4. Методичні рекомендації для працівників соціальної сфери, педагогів та батьків щодо попередження девіантної поведінки серед юнаків та молоді

Профілактика девіантної поведінки у навчальних закладах можлива за умови такої організації педагогічного процесу, що забезпечить формування культури, адекватних соціальних норм поведінки, здорового способу життя. Необхідно переходити до психолого-педагогічних технологій формування активного психологічного захисту, ціннісного відношення до здоров'я, індивідуальної стійкості до відхилень у поведінці.

Тому профілактична робота з підлітками та молоддю проводиться за наступними напрямками:

1) *медична* - орієнтована на надання інформації про негативний вплив психоактивних речовин на фізичне та психічне здоров'я;

2) *освітня* - максимальне забезпечення інформацією про проблеми вживання алкоголю, наркотиків та ін.;

3) *психосоціальна* - розвиток психологічних навичок протистояння груповому тиску, вирішення конфліктних ситуацій, правильний вибір у складних ситуаціях[10, с.90-96].

Здійснення профілактичної роботи є прерогативою соціального працівника та психолога у співпраці з педагогами, батьками, працівниками соціальних служб. Ця робота включає ряд компонентів: виховання, корекція девіантної поведінки, проведення попереджувально-просвітницької роботи, первинної профілактики, що надає можливість отримати інформацію про шкідливість вживання психоактивних речовин та вторинної профілактики - розпізнавання сигналів, як потенційно проблематичних, з метою реагування на них, щоб уникнути подальших проблем .

Кожна профілактична програма містить у собі превентивні (попереджувальні) компоненти, через які здійснюється виховний вплив на особистість.

Соціально-педагогічна профілактична діяльність спрямована на конкретну особу, що допомагає у вирішенні її індивідуальних проблем шляхом

вивчення особистості юнаків та молоді її оточуючого середовища, пошук адекватних способів спілкування з дитиною, виявлення засобів допомоги дитині самостійно вирішувати свої проблеми.

Відповідно до структури профілактичної діяльності соціальним працівником розробляються форми та методи роботи з юнаками та молоддю.

У підлітковому віці дорослі втрачають свій вплив на дитину і все більшого значення для неї набувають стосунки з оточенням, з формальною і неформальною групами. Тому основний акцент роботи - робота з групою, яка включає:

- по-перше, профілактику причин та наслідків девіантної поведінки. Формами профілактичної роботи є проведення групових дискусій з метою формування групової позитивної думки; проведення рольових ігор (програвання основних складних ситуацій), завдяки яким досягається розвиток особистості, навичок спілкування в колективі; диспут, в якому проходить ділова гра; екскурсія; бесіда.

- по-друге, організація вільного часу юнаків та молоді, оскільки незмістовне дозвілля є причиною залучення до алкоголізму, наркоманії. В даному випадку надається інформація щодо діяльності гуртків; секцій, клубів, дитячих та молодіжних організацій, щоб підліток міг вибрати собі захоплення за інтересами.

- по-третє, антиалкогольне, антинаркотичне виховання, формування міцних установок на здоровий спосіб життя.

- по-четверте, посередницька робота, залучення до профілактики батьків, соціальних служб, міліції.

- По-п'яте, подолання соціально-педагогічної запущеності юнаків та молоді.

При роботі з молоддю 15-17 років соціальні працівники та психологи враховують те, що вони менше залежать від групи і на перший план у них висувуються форми поведінки, що виражають індивідуальність, формування

свого соціального образу. Це, в свою чергу, визначає такі основні напрямки роботи зі старшокласниками:

1) проведення індивідуальних консультацій з метою усунення негативних впливів на життєдіяльність індивіда;

2) соціальне навчання позитивній поведінці шляхом проведення індивідуальних та групових бесід, лекцій, вікторин, олімпіад, тренінгів, а також самоспостереження та самовиховання[9, с.36-39].

Діяльність соціального працівника під час здійснення ним профілактики девіантної поведінки передбачає систему корекційно-виховних заходів, спрямованих на діагностику умов і факторів, що спричиняють відхилення у поведінці та попередження її девіацій.

Одним із напрямків роботи соціального працівника є надання аргументованої, доступної інформації про наслідки відхилень від соціально прийнятої поведінки. Крім того, соціальний працівник спрямовує свою роботу на поліпшення соціального статусу учня в школі, оскільки він впливає на самооцінку та самосвідомість особистості. Поліпшенню соціального статусу особистості в колективі може сприяти: діагностика сформованості провідної діяльності особистості, рівня її мотивації; діагностика психолого-педагогічних чинників несформованості провідного виду діяльності; діагностика офіційного і неофіційного статусів у колективі; зміна положення особистості в колективі однолітків на основі позитивної характерологічної домінанти та відповідних сприятливих умов реабілітації та корекції (тренінг досягнень, мотивації, реконструкції провідної діяльності) [2, с.6-8].

Соціальний працівник першочергово вирішує питання формування позитивної життєстійкості особистості, що сприяє розширенню у школярів знання про оточуючий світ; розумінню власної людської сутності та визначенню свого місця у суспільстві; навчання людини раціонально використовувати час, звільнивши місце для роздумів і розумної оцінки важливості і значущості події, власної поведінки, особистісного вибору; вихованню уміння особистості правильно визначати власні можливості,

володіти собою у будь-якій ситуації; вихованню у людини вміння раціонального вибору доцільних шляхів вирішення складних життєвих ситуацій соціально виваженими способами[23, с.67-71].

Також, діяльність соціального педагога в багатьох випадках спрямовується на акумулювання незайнятості, розвиток пізнавальних інтересів. У зв'язку з цим доцільним є:

- 1) діагностика інтересів пізнавальної сфери учня;
- 2) поліпшення соціалізації особистості шляхом включення її в інтелектуальну, соціокультурну, розважальну та іншу альтернативну діяльність[25, с.30-32].

У процесі проведення профілактичних заходів соціальний працівник обов'язково бере до уваги психологічні, індивідуальні та вікові особливості юнаків та молоді, з якими проводиться робота. Бесіди проводяться в невеликих групах, в ході яких детально розкривається руйнівна дія шкідливих наркотичних речовин. Під час бесід слід акцент робиться на здоровому способі життя.

Серйозною та важливою формою роботи соціального працівника з учнями є виявлення категорії юнаків та молоді, які схильні до девіантної поведінки. Вона проводиться з кожним учнем окремо. Соціальний працівник діагностує ознаки, які свідчать про потяг юнаків та молоді до наркотиків чи алкоголю. Ця форма профілактичної роботи проявляється у низці наступних фаз: фаза спостереження (виявлення чогось незвичайного у поведінці особи); фаза виявлення відхилення; фаза тлумачення проблеми; фаза впевненості у правильності діагнозу; бесіда з учнем[11, с.89-96].

Перша розмова з клієнтом має на своїй меті змусити його обдумати свою поведінку, викликати бажання подолати проблему, усвідомити її негативні наслідки.

Робота з юнаками та молоддю, схильними до девіантної поведінки відбувається за певними правилами. Перш за все соціальний працівник створює атмосферу, в якій індивід буде почувати себе спокійно і впевнено. Соціальний

працівник не розвиває тем, які не стосуються справи; пояснює, що інформація, яку він повідомить не буде використовуватись проти нього. З дитиною він завжди відвертий, уважно слухає, концентрується на видимій поведінці та на реальних зовнішніх обставинах, уникає ролей слідчого, священника, прокурора, директора, спеціаліста і т.д [7, с.45-51].

Розмова з девіантними особами включає такі запитання: „ Чи бачиш ти проблему?"; „Що ти сам робиш з цим?"; „ Чи потрібна тобі допомога?"; „Яка допомога і де тобі потрібна"; „Яку роль в цьому можуть відіграти батьки?" На цьому етапі вирішується питання про наступну зустріч, бесіду.

Допомога юнакам та молоді за межами навчального закладу надається за умови його згоди. В іншому випадку соціальний працівник просто консультується зі спеціалістом з приводу проблеми юнаків та молоді.

Етапи роботи соціального працівника з девіантними юнаками та молоддю:

- 1) надання порад, визначення проблеми, пояснення чому зміна поведінки в позитивну сторону є важливою;
- 2) усунення перешкод - та допомога у їх практичному вирішенні;
- 3) забезпечення вибору - пропонування ряду виборів зменшує опір і допомагає особі пережити етап активного прийняття рішення щодо відмови від шкідливої звички, деструктивної поведінки;
- 4) зменшення потягу - визначення позитивних стимулів, які спонукають юнаків та молоді продовжувати палити, вживати алкоголь, наркотики, подальша перевірка їх цінності та переваг, акцентування на перевагах;
- 5) прояви співчуття - використання рефлексивного слухання, щоб зрозуміти, яке значення надає учень своїм шкідливим звичкам;
- 6) забезпечення зворотного зв'язку - заохочення зворотного зв'язку від сім'ї, друзів, порівняння зворотних зв'язків;
- 7) пояснення цілей - угода між педагогом та юнакам про спільну мету, цілі;

8) активна допомога - підтримка та демонстрація ставлення активної допомоги у процесі змін індивіда, виявлення ініціативи в заохоченні подальших зустрічей[1, с.56-61].

Усі вище перелічені стратегії покликані мотивувати юнаків та молодь до змін у його стилі життя, характері поведінки, вплинути на його особистість, його свідомість з метою формування позитивних якостей характеру та корисних форм поведінки.

Робота ж соціального працівника у навчальному закладі є необхідним і важливим компонентом освітньої політики. На спеціаліста лягає велика відповідальність при здійсненні профілактичної роботи у середовищі девіантних осіб. Ця робота буде мати позитивні результати лише за умови високої професійності, відповідальності соціального працівника, також за умови різностороннього впливу на особистість клієнта, сукупності таких форм та методів роботи, які будуть виховувати активну, самостійну особистість, що добровільно відмовиться від негативних форм поведінки і буде прагнути розвивати свої здібності, реалізовувати власні можливості[21, с.10-19].

Соціально-педагогічну роботу з неформальними об'єднаннями слід здійснювати за певними етапами:

1. Ознайомлення з групою, її лідером і членами.
2. Вибір основних показників і критеріїв роботи за результатами здійснення соціального діагнозу.
3. Здійснення безпосередньої профілактичної роботи з неформальною групою та її членами.
4. Корекція відхилень від соціальних норм поведінки.
5. Аналіз результативності соціально-педагогічної роботи з неформальним об'єднанням неповнолітніх[13, с.304-305].

Соціальний працівник, що працює з молодіжними субкультурами, насамперед має пам'ятати про необхідність індивідуального та диференційованого підходу до кожного члена групи. Заборона групи може тільки спровокувати протиправні дії її учасників. Важливо розібратися в

проблемах, що хвилюють юнаків та молоді, спробувати допомогти у їхньому рішенні; переконати їх у тому, що вони помиляються, показуючи правдиві цінності вітчизняної і закордонної культури. Необхідно знайти з цими клієнтами спільну мову, обрати шляхи створення умов для їхнього самовираження і самореалізації[17, с.35-37].

Однак у тих випадках, коли діяльність групи здобуває протиправний характер (якщо в групі пропагуються наркотики, пияцтво, насильство, жорстокість, порнографія, проституція, неофашизм), варто застосувати заборону. У таких випадках необхідно роз'єднати групу, переорієнтувати її цілі на суспільно корисні, нейтралізувати лідерів. При цьому головне - працювати з кожним підлітком окремо.

2.5.Корекційно-відновлювальна програма для підлітків та юнаків, щодо подолання агресивності та тривожності у поведінці

Соціально-педагогічна робота була організована у формі тренінгу (Додаток Г) з елементами корекції, завданнями якого було:

- підвищити впевненість юнаків та молоді у сфері міжособистісних стосунків;
- сприяти усвідомленню проблем у стосунках з оточуючими;
- розвивати навички й уміння, необхідні для позитивного подолання конфліктних ситуацій;
- вміння контролювати свою поведінку, володіти емоційно-вольовими якостями;
- зниження напруження, агресивності, тривожності, асоціальної поведінки[3, с.67-72].

У корекції використовувались такі методи та форми: групова дискусія, психотехнічні вправи, вправи-ритули, метод експертних оцінок, метод асоціацій, мозкового штурму, подовження речення і т.д. Активно застосовувались форми соціально-психологічного тренінгу.

Організація формуючого експерименту була покликана необхідністю перевірки гіпотези про те, що одним із факторів прояву девіантної поведінки є приналежність до певних субкультур. небезпечним є той факт, що в

неформальних угрупованнях формується протиправна кримінальна поведінка, чому сприяє вседозволеність у цих групах, бажання бути дорослішими і незалежними від батьків[20, с.197-199].

Програма тренінгових занять складається з десяти занять – частина з них прямо запозичена з соціально-психологічної літератури, інші модифіковані відповідно до мети даного корекційного тренінгу.

У першу частину увійшли психогімнастичні вправи, направлені на формування і розвиток вмінь, навичок і установок ефективного спілкування, зменшення агресивності, тривожності, подолання комплексів, формування правильної самооцінки, розвиток здатності розуміти емоційний стан іншої людини й уміння адекватно висловлювати свій. Формування навичок позитивного впливу на інших, а також інформація про загальні особливості їх поведінки, про психологічний тренінг як метод навмисних змін, про задачі і принципи реалізації соціально-психологічного корекційного тренінгу[5].

Друга частина присвячена тренінгу сенситивності, основну задачу якого ми бачимо у розвитку чутливості у сприйнятті оточуючого світу, психологічних явищ і у першу чергу інших людей і самого себе.

Розвинута сенситивна здібність багато у чому визначає властивості людини у встановленні і підтримці контактів у спілкуванні, прогнозуванні поведінки і діяльності людей. Без правильного розуміння особистісних якостей і актуальних станів партнерів і відношень між людьми неможливі ефективне планування, прийняття рішень, вирішення проблемних і конфліктних ситуацій.

Висновки до II розділу

Як показали результати психодіагностування участь молоді в неформальних об'єднаннях пов'язана з потребою вільного самовираження, неформального спілкування з однолітками. Саме тут особи можуть знайти друга, висловити душевні переживання, вислухати інших, відчувати себе вільно й комфортно, та відчувати свою потрібність в очах інших.

Актуальним є дослідження проявів агресивності і тривожності. Особливо високий рівень даних шкал характерний для таких субкультур як гопники і скінхеди. Про що свідчить найчастіший прояв девіантної поведінки серед цих угруповань. У неформальних угрупованнях формується протиправна кримінальна поведінка. Цьому сприяють вседозволеність у цих групах, бажання бути дорослішими і незалежними від батьків. Часто “ефект групи” поглинає людину, вона втрачає свою особистість, робить протиправні вчинки, будучи “зараженою” тим, що це роблять інші. Допомогти їм можна лише створивши інше соціальне середовище спілкування, де б юнаки та молодь не перетиналися би зі своїми колишніми друзями.

ВИСНОВКИ

Актуальність дослідження в галузі соціальної сфери необхідні для вирішення тієї кризи, яку переживає сьогодні Україна. А зв'язок таких аспектів проблем молоді, як молодіжна субкультура і молодіжна агресивність очевидна. Тільки ретельні і систематичні дослідження в області розвитку соціальної роботи з молоддю можуть допомогти зрозуміти причини того, що відбувається в нашому суспільстві. Необхідно зрозуміти суть молодіжних угруповань, відмовитися від безумовного засудження того, що несе з собою молодіжна культура, диференційовано підходити до явищ життя сучасної молоді.

Девіантна поведінка - наслідок невдалого процесу соціалізації особистості: у результаті порушення процесів ідентифікації й індивідуалізації людини, такий індивід легко впадає в стан «соціальної дезорганізації», коли культурні норми, цінності і соціальні взаємозв'язки відсутні, слабшають чи суперечать один одному. Такий стан називається аномалією і є основною причиною асоціальної поведінки.

Також необхідно зрозуміти, що молодій людині потрібно визначити межі своїх реальних можливостей, дізнатися, на що вона здатна, утвердитися в суспільстві.

Таким чином можна зробити висновок, що неформальні об'єднання є однією з основних проблем молоді та юнаків. На нашу думку, потрібно розробити і впроваджувати громадську і державну політику системи заходів освіти, виховання та дозвілля молоді з метою розв'язання цієї актуальної для нашого суспільства проблеми.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. Київ.: Центр навчальної літератури, 2023. – 134 с.-С.56-61.
2. Безпалько О.В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах. Проблеми педагогічних технологій. - Випуск 2. – Луцьк, 2022.– 15с.-С.6-8.
3. Гульдман В.В. Подросток-наркоман и его окружение. Вопр. наркологии. – 2013. – №2.-С.67-72.
4. Еріксон Е. Ідентичність і життєвий цикл. Нью-Йорк. – 1959.-600с.-С.456-458.
5. Закон України „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними”. 15 лютого 1995 року N 62/95–ВР
6. Зарубежный опыт первичной профилактики злоупотребления психоактивными веществами среди несовершеннолетних: Учеб.-метод. пособие /Под ред. Л.М. Шипицыной. — М.: Моск. гор. фонд поддержки школьного книгоиздания, 2004. — 101 с.-С.23-27.
7. Збірник законодавчих та нормативно-правових актів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. — К., 2014.-200с.- С.45-51.
8. Калениченко Р.А. Практична психологія в системі соціальної роботи: Навч. посіб. /Калениченко Р.А. – К.: КиМУ, 2016. – 115 с.-С.11-13.
9. Капська А.Й. Актуальні проблеми соціально – педагогічної роботи. Київ, 2022. – 256 с.-С.36-39.
10. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. – К., 2021. – 218 с.-С.90-96.
11. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: уч. пособ. Москва: ТЦ Сфера. – 2001. – 234 с.-С.89-96.
12. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. К., 2017. – 483 с.-

С.43-48.

13. Кон И.С. Социология молодежи В кн.: Краткий словарь по социологии. Москва, 1988г.-900с.-С.304-305.

14. Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002—2010 роки.

15. Корнієнко І.О. Методологічні засади профілактики алкоголізму в загальноосвітній школі. Науково-методичні засади діяльності психологічної школи: Навч.-метод. посібник: В 2 т. Київ.: Ніка-центр, 2005. — Т.2. С. 5—19.

16. Краковский А.П. О подростках- М., 2020г.-120с.-С.18-20.

17. Крутецкий В.А. Психология подростка.- Москва, 1965г.-400с.-С.35-37.

18. Круглянский В.Ф. Наркомания и токсомания у подростков. – Москва., 2009.-130с.-С.45-47.

19. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва.: Смысл. – 2009 г.– 324 с.-С.45-52.

20. Ліннік Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 /Ліннік Леся Миколаївна. – Луцьк. – 2006 р. – 235 с.-С.197-199.

21. Макаренко А.С. С любовью и тревогой / Макаренко А.С. – К: Изд-во УСХА. – 2019.– 345 с.-С.10-19.

22. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посібник. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 308 с.-С.22-25.

23. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2020.-160с.-С.67-71.

24. Молодцова Т.Д. Психолого-педагогические проблемы предупреждения и преодоления дезадаптации подростков - Ростов – на – Дону, 2017г.-С.98-101.

25. Ольшанский Д.В. Неформалы: групповой портрет в интерьере - М: Педагогика, 2020г.-100с.-30-32.

26. Оржеховська В.М. Превентивна педагогіка. Навч. посібник – Черкаси: вид. Чабаненко Ю. – 2007. – 256 с.-С.118-121.

27. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Навч. Посібник. Черкаси: вид. Чабаненко Ю. – 2018. – 346 с.-С.2-6.
28. Панок В.Г. Організація антинаркотичної профілактичної роботи в навчальних закладах. Науково-методичні засади діяльності психологічної школи: Навч.-метод. посібник: В 2 т. /— Київ.: Нікацентр, 2005. — Т.2. — С. 19—33.
29. Пелипас В. Е. Проблемные ситуации в сфере профилактики злоупотребления психоактивными веществами среди детей и подростков. Вопросы наркологии. –1998. – № 4. – С.70-75.
30. Пилипенко О.І. Метод арттерапії в соціально-педагогічній роботі // Проблеми педагогічних технологій.– Випуск 1. – Волинський Академічний Дім, 2003. – С. 78-92.
31. Пилипенко О.І. Методологічні підходи до соціальної роботи з групами ризику. Сучасна соціологічна парадигма. – МАУП, 2020. – С. 76-80.
32. Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв: Метод. Лист Міністерства освіти і науки України від 08.11.2004 р. № 1/9 – 560.-С.400-402.
33. Психологія особистості; Словник – довідник. За редакцією П.П.Горностая, Т.М. Титаренко. – Київ: Рута, 2001. – 320с.-С.200-201.
34. Роменець В.А. Основи психології: Підручник. Київ. Либідь. – 2019.–267 с.- С.185-187.
35. Сидорова Л. Дети "группы риска": помощь, поддержка, защита // Социальная педагогика. – 2003. – № 2. – С. 98-100.
36. Соціальна педагогіка. Підручник. За редакцією професора Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури: 2016. – 468с.-С.70-75.
37. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. За заг. ред. І.Д. Зверевої, Г.М.Лактіонової.–Київ; Центр навчальної літератури, 2004.– 256с.-С.23-25.
38. Социальная работа: Учебное пособие. Ростов н/Д; Феникс. 2003. – 480 с.- С.67-71.(Серия "Высшее образование").
39. Сухомлинский В.А. О воспитании. Москва: Политиздат. – 2022.– 456 с.- С.50-52.

40. Терніченко А.С. Первинна профілактика наркоманії серед підлітків //Науково-методичні засади діяльності психологічної школи: Навч.-метод. посібник: Київ: Ніка-центр — 2015. — Т.2.-100с.-С.11-13.
41. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків : За проектом «Діалог»: Навч.-метод. посібник / О.В. Вінда, О.П. Коструб, І.Г.Сомова, Н.О. Березіна, М.М. Галябарник, С.В. Кириленко. — 3-те вид., перероб. і доп. — К., 2004. — 284 с.-С.49-53.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Самооцінка психічних станів» (Айзенка)

В методиці пропонується опис різних психічних станів. Визначається рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності.

Якщо цей стан часто спостерігається, то ставиться 2 бали, якщо цей стан буває, але зрідка, то ставиться 1 бал, якщо зовсім не буває -0 балів.

Обробка результатів.

Підрахуйте суму балів за кожну групу питань:

I 1 ... 10 питання - тривожність;

II 11 ... 20 питання - фрустрація;

III 21 ... 29 питання - агресивність;

IV 31 ... 40 питання - ригідність.

Оцінка та інтерпретація балів.

I. Тривога: 0 ... 7 - не тривожні; 8 ... 14 балів - тривожність середня, припустимого рівня; 15 ... 20 балів - дуже тривожний.

II. Фрустрація : 0 ... 7 балів - не має високої самооцінки, стійкі до невдач, не боїться труднощів; 8 ... 14 балів - середній рівень, фрустрація має місце; 15 ... 20 балів - у вас низька самооцінка, ви уникаєте труднощів, боїться невдач, фрустрація висока.

III. Агресивність: 0 ... 7 балів - ви спокійні, витримані; 8 ... 14 балів - середній рівень агресивності; 15 ... 20 балів - ви агресивні, не витримані, є труднощі при спілкуванні та роботі з людьми.

IV. Ригідність: 0 ... 7 балів - ригідності немає, легко переключається, 8 ... 14 балів - середній рівень; 15 ... 20 балів - сильно виражена ригідність, незмінність поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони розходяться, не відповідають реальній обстановці, життя. Вам протипоказані зміна роботи, зміни в сім'ї.

Опис станів (Айзенка)

I

- 1) Не відчуваю в собі впевненості.
- 2) Часто через дрібниці червонію.
- 3) Мій сон неспокійний.
- 4) Легко впадаю у відчай.
- 5) Турбуюся про уявні неприємності.
- 6) Мене лякають труднощі.
- 7) Люблю копатися в своїх недоліках.
- 8) Мене легко переконати.

- 9) Я недовірливий.
- 10) Я насилу переносю час очікування.

II

- 11) Нерідко мені здаються безвихідними положення, з яких все-таки можна знайти вихід.
- 12) Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом.
- 13) При великих неприємностях я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
- 14) Нещастя і невдачі нічому мене не вчать.
- 15) Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її безплідною.
- 16) Я нерідко відчуваю себе беззахисною.
- 17) Іноді у мене буває стан відчаю.
- 18) Я відчуваю розгубленість перед труднощами.
- 19) У важкі хвилини життя іноді поводжуся по-дитячому, хочу, щоб мене пожаліли.
- 20) Вважаю недоліки свого характеру невиправними.

III

- 21) Залишаю за собою останнє слово.
- 22) Нерідко в розмові перебиваю співрозмовника.
- 23) Мене легко розсердити.
- 24) Люблю робити зауваження іншим.
- 25) Хочу бути авторитетом для інших.
- 26) Не задовольняюся малим, хочу найбільшого.
- 27) Коли гнів Мій, погано себе стримую.
- 28) Віддаю перевагу краще керувати, ніж підкорятися.
- 29) У мене різка, грубувата жестикуляція.
- 30) Я мстивий.

IV

- 31) Мені важко змінювати звички.
- 32) Нелегко перемикає увагу.
- 33) Дуже насторожено ставлюся до всього нового.
- 34) Мене важко переконати.
- 35) Нерідко у мене не виходить з голови думка, від якої слід було б звільнитися.
- 36) Нелегко зближуються з людьми.
- 37) Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
- 38) Нерідко я проявляю впертість.
- 39) Неохоче йду на ризик.
- 40) Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Додаток Б**Методика «Дослідження тривожності» (опитувальник Спілбергера)****Шкала реактивна тривожності (СТ)****Інструкція.**

Прочитайте уважно кожне з наведених нижче пропозицій і закресліть цифру у відповідній графі справа залежно від того, як ви себе почуваєте в даний момент. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних і неправильних відповідей немає.

	Ні, не зовсім так	Мабуть так	Вірно	Цілком вірно
	1	2	3	4

1.Я спокійний 2.Мені нічого не загрожує. 3.Я в напрузі. 4.Я відчуваю співчуття. 5.Я відчуваю себе вільно. 6.Я прикро вражений. 7.Мене хвилюють можливі негаразди. 8.Я відчуваю себе відпочившим 9.Я упереджений 10.Я відчуваю внутрішнє задоволення. 11.Я впевнений у собі. 12.Я нервую. 13.Я не знаходжу собі місця. 14.Я напружений в собі 15.Я не відчуваю напруги і скованості. 16.Я задоволений. 17.Я заклопотаний. 18.Я надто збуджений і мені ніяково. 19.Мені радісно. 20.Мені приємно.				
--	--	--	--	--

Шкала особистої тривожності (ОТ)

Інструкція. Прочитайте уважно кожне з наведених нижче пропозицій і закресліть цифру у відповідній графі справа залежно від того, як ви себе почуваєте зазвичай. Над питаннями довго не думайте, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.

	Майже ніколи 1	Інколи 2	Часто 3	Майже завжди 4
20.Мені приємно.				
21.Я відчуваю задоволення.				

22.Я швидко втомлююсь				
23.Я легко можу заплакати.				
24.Я хотів би бути таким щасливим, як інші.				
25.Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.				
26.Я почуваю себе бадьорим.				
27.Я спокійний, холоднокровний і зібраний.				
28.Очікувані труднощі дуже непокоять мене.				
29.Я дуже переживаю через дрібниці.				
30.Я буваю повністю щасливим.				
31.Я приймаю все занадто близько до серця.				
32.Мені не вистачає впевненості в собі.				
33.Я почуваю себе в безпеці.				
34.Я намагаюсь обходити критичні ситуації і труднощі.				
35.У мене буває хандра.				
36.Я задоволений.				
37.Усякі дрібниці відволікають та хвилюють мене.				
38.Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу заспокоїтись.				
39.Я врівноважена людина.				
40.Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я турбуюся про свої справи.				

Обробка результатів.

1. Визначення показників ситуативної та особистісної тривожності за допомогою ключа.

При аналізі результатів самооцінки треба мати на увазі, що загальний підсумковий показник по кожній з підшкал може перебувати в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому чим вище підсумковий показник, тим вищий рівень тривожності (ситуативної або особистісної). При інтерпретації показників можна використовувати наступні орієнтовні оцінки тривожності: до 30 балів - низька, 31-44 бали - помірна; 45 і більше висока.

Додаток В.**Методика. Оцінка нервово-психічної стійкості «Прогноз»**

Інструкція. Необхідно протягом 30 хвилин відповісти на 84 питання «так» чи «ні». Аналіз відповідей може уточнити окремі біографічні відомості, особливості поведінки і стану психічної діяльності в різних ситуаціях.

Обробка

Показник за шкалою НПС отримують шляхом простого підсумовування позитивних і негативних відповідей, що збігаються з «ключем».

Ключ

- Шкала відвертості

Ні (-): 1,4,6,8,9, 11,16,17, 18, 22,25, 31,34,36,43

- Шкала нервово-психічної стійкості

Так (): 3,5,7,10,15, 20, 26, 27, 29, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50,51, 52,53,56, 57, 59, 60, 62,63, 64,65,66, 67,69, 70,71,72, 73, 74, 75,76,77,78,79,80,81, 82, 83,84

Ні (-): 2,12,13,14, 19,21,23,24, 28, 30, 38, 39, 46,54,55,58, 61,68

Інтерпритація**Бали**

29 і більше - висока ймовірність нервово-психічних зривів.

Необхідно додаткове медобстеження психіатра, невропатолога.

14-28 - нервово-психічні зриви вірогідні, особливо в екстремальних умовах.

Необхідно враховувати цей факт при винесенні висновку про придатність.

13 і менше - нервово-психічні зриви малоімовірні.

Опитувальник

1. Іноді мені в голову приходять такі нехороші думки, що краще про них нікому не розповідати.

2. У дитинстві у мене була така компанія, де всі намагалися завжди і в усьому стояти один за одного.

3. Часом у мене бувають напади сміху або плачу, з якими я ніяк не можу впоратися.

4. Бували випадки, коли я не стримував своїх обіцянок.

5. У мене часто болить голова.

6. Іноді я кажу неправду.
7. Раз на тиждень або частіше я без всякої видимої причини раптово відчуваю жар у всьому тілі.
8. Бувало, що я говорив про речі, в яких не розбираюся.
9. Буває, що я серджуся.
10. Тепер мені важко сподіватися на те, що я чого-небудь добюся в житті.
11. Буває, що я відкладаю на завтра те, що потрібно зробити сьогодні.
12. Я охоче беру участь у всіх зборах і всіх громадських заходах.
13. Сама важка боротьба для мене - боротьба з самим собою.
14. М'язові судоми і посмикування в мене бувають дуже рідко.
15. Іноді, коли я погано себе почуваю, я буваю дратівливим.
16. Я досить байдужий до того, що зі мною буде.
17. У гостях я тримаюся за столом краще, ніж удома.
18. Якщо мені не загрожує штраф, і машин поблизу немає, я можу перейти вулицю там, де мені хочеться, а не там, де належить.
19. Я вважаю, що моє сімейне життя таке ж гарне, як і у більшості моїх знайомих.
20. Мені часто кажуть, що я запальний.
21. Запори в мене бувають рідко.
22. У грі я віддаю перевагу вигравати.
23. Останні кілька років більшу частину часу я відчуваю себе добре.
24. Зараз моя вага постійна- я не повнію і не худну.
25. Мені приємно мати серед своїх знайомих відомих людей, це як би додає мені ваги у власних очах.
26. Я був би досить спокійний, якщо б у кого-небудь з моєї родини були неприємності через порушення закону.
27. З моїм розумом твориться щось недобре.
28. Мене турбують мої сексуальні (статеві) проблеми.
29. Коли я намагаюся щось сказати, то часто помічаю, що в мене тремтять руки.

30. Руки в мене такі ж спритні і моторні, як раніше.
31. Серед моїх знайомих є люди, які мені не подобаються.
32. Думаю, що я людина приречена.
33. Я сварюся з членами моєї родини дуже рідко.
34. Буває, що я пліткую.
35. Часто я бачу сни, про які краще нікому не розповідати.
36. Бувало, що під час обговорення деяких питань я, особливо не замислюючись, погоджувався з думкою інших.
37. У школі я засвоював матеріал повільніше, ніж інші.
38. Моя зовнішність мене, загалом, влаштовує.
39. Я цілком упевнений у собі.
40. Раз на тиждень або частіше я буваю дуже збудженим і схвильованим.
41. Хтось керує моїми думками.
42. Я щодня випиваю багато води.
43. Буває, що непристойний жарт викликає у мене сміх.
44. Щасливим я буваю на одинці.
45. Хтось намагається впливати на мої думки.
46. Я любив казки Андерсена.
47. Навіть серед людей я зазвичай відчуваю себе самотньо.
48. Мене злить, коли мене кваплять.
49. Мене легко привести в стан розгубленості.
50. Я легко втрачаю терпіння з людьми.
51. Часто мені хочеться померти.
52. Бувало, що я кидав розпочату справу, тому що боявся, що не впораюся з ним.
53. Майже щодня трапляється щось, що лякає мене.
54. До питань релігії я ставлюся байдуже - вони не хвилюють мене.
55. Напади поганого настрою бувають у мене рідко.

56. Я заслуговую суворого покарання за свої вчинки.
57. У мене були дуже незвичайні містичні переживання.
58. Мої переконання і погляди непохитні.
59. У мене бували періоди, коли з-за хвилювання я втрачав сон.
60. Я людина нервова, легко збудлива.
61. Мені здається, що нюх у мене такий же ж, як і в інших людей (не гірше).
62. Усе в мене виходить погано, не так, як треба.
63. Я майже завжди відчуваю сухість у роті.
64. Велику частину часу я відчуваю себе втомленим.
65. Іноді я відчуваю, що близький до нервового зриву.
66. Мене дуже дратує, що я забуваю, куди кладу речі.
67. Я дуже уважно ставлюся до того, як я одягаюся.
68. Пригодницькі розповіді мені подобаються більше, ніж розповіді про кохання.
69. Мені дуже важко пристосуватися до нових умов життя, роботи. Перехід до будь-яких інших умов життя, роботи, навчання здається мені нестерпним.
70. Мені здається, що по відношенню саме до мене особливо часто чинять несправедливо.
71. Я часто відчуваю себе скривдженим.
72. Моя думка часто не збігається з думкою навколишніх.
73. Я часто відчуваю почуття втоми від життя, і мені не хочеться жити.
74. На мене звертають увагу частіше, ніж на інших.
75. У мене бувають головні болі і запаморочення через переживання.
76. Часто в мене бувають періоди, коли мені нікого не хочеться бачити.
77. Мені важко прокинутися в призначену годину.
78. Якщо в моїх невдачах хтось винен, я не залишу його безкарним.
79. У дитинстві я був примхливий і дратівливий.
80. Мені відомі випадки, коли мої родичі лікувалися у невропатологів і психіатрів.

81. Іноді я приймаю валеріану, еленіум, кодеїн та інші заспокійливі засоби.
82. У мене є судимі родичі.
83. У юності я мав проблеми з міліцією.
84. Траплялося, що мене погрожували залишити в школі на другий рік.

**Корекційно-відновлювальна програма для підлітків та юнаків, щодо
подолання агресивності та тривожності у поведінці**

Пояснювальна записка.

Відомо, що життєва компетентність – це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме і несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей.

Мета :

- формування і розвиток вмінь, навичок і установок ефективного спілкування;
- зменшення агресивності;
- зменшення тривожності;
- подолання комплексів;
- формування впевненості у собі;
- формування адекватної самооцінки;
- розвиток здатності розуміти емоційний стан іншої людини й уміння адекватно висловлювати свій;
- формування навичок позитивного впливу на інших;
- формування навичок позитивного світосприйняття;

Завдання:

- підвищити впевненість юнаків та молоді у сфері міжособистісних стосунків;
- сприяти усвідомленню проблем у стосунках з оточуючими;
- розвивати навички й уміння, необхідні для позитивного подолання конфліктних ситуацій.

Програма розрахована на заняття, які доречно проводити у тренінговій формі (10 занять). Одне заняття розраховане на 60 хв. Кількість учасників- не більше 16 чоловік.

План програми

№ п/п	Тема	Форма проведення	Кількість годин
1.	Розвиток саморефлексії.	Психологічні вправи, анкетування, релаксаційна вправа.	1 год.
2.	Формування ефективних навичок спілкування.	Психологічні вправи, релаксаційна вправа.	1 год.
3.	Формування вміння долати агресію, подолання гніву, страхів, формування позитивної «Я-концепції»	Міні-лекція, психологічні вправи, релаксаційна вправа.	1 год.
4.	Формування вміння долати агресію, подолання гніву, страхів, формування позитивної «Я-концепції»	Вправа-бесіда, релаксаційна вправа, групова проєктивна методика «мій страх»	1 год.
5.	Формування вміння долати гнів, знижувати тривожність.	Психологічні вправи, анкетування релаксаційна вправа	1 год.
6.	Формування ефективних навичок спілкування в конфліктній ситуації, подолання внутрішніх конфліктів, прийняття власних негативних якостей.	Психологічні вправи, психологічна гра, релаксаційна вправа	1 год.
7.	Формування об'єктивної самооцінки, розвиток впевненості у собі, формування правильних норм поведінки.	Психологічні вправи, релаксаційна вправа	1 год.
8.	Сприяння розвитку позитивної Я-концепції, розвиток позитивного мислення учасників тренінгу.	Психологічні вправи, психологічна гра	1 год.

9.	Сформувати навички толерантної поведінки під час взаємодії з іншими, сформувати навички без оціночного спілкування	Бесіда, проєктивна методика (малюнок), психологічна вправа	1 год.
10.	Розкриття сутності відповідальної поведінки та навчання учасників тренінгу її основним прийомам	Психологічна вправа-гра, мозковий штурм, релаксаційна вправа	1 год.

Заняття № 1

Мета і хід заняття: знайомство ведучого тренінгу з проблемними юнаками та молоддю; знайомство учасників між собою; розповідь про тренінг, його мету і завдання; розробка правил та умов роботи в групі; презентація тематичного плану і програми тренінгу особистісного розвитку. Сформувати навички самоаналізу, саморефлексії.

Акцент робиться на педагогічній допомозі і підтримці, психологічному супроводі юнаків та молоді у вирішенні їх особистісних проблем, розвитку навичок спілкування, впевненості в собі

1. Вправа (на знайомство) «Хто я? Мій девіз у житті».

Учням пропонують сформулювати та записати свій головний життєвий принцип, «девіз життя», який характеризує їхні життєві установки, позиції.

Через 2—3 хв. Учасники представляються: називають своє ім'я чи псевдонім, яким би хотілося, щоб їх називали впродовж усіх занять, та зачитують свій життєвий девіз.

2. Анкетування «Світоглядні орієнтації молоді».

Мета: визначення пріоритетів і цілей у житті.

Учням необхідно обміркувати і записати відповіді на запитання:

1. Мої життєві завдання (написати будь-яку мету, що спадає на думку: особисту, сімейну, дружню, спілкування та інші).
2. Чого б ви хотіли досягнути в найближчі роки?

3. Якщо б вам стало відомо, що жити вам залишилося недовго, наприклад, півроку, яку б мету ви поставили? Подумайте, чи є щось дуже важливе, що ви не робили і про що потім будете жалкувати?

4. Випишіть з вище перелічених завдань, найбільш важливі для вас (не більше трьох). Після чого необхідно виділити одну - найважливішу для вас мету.

5. Якими засобами ви могли б досягти своєї мети?

6. Чи потрібна вам мрія? Яке ваше ставлення до мрії? Яка у вас мрія?

7. Що таке ідеал? Чи потрібний він вам і чому? Після того, як відповіді записано, учні за бажанням зачитують свої відповіді (бажано, щоб усі учасники брали участь в обговоренні цих питань).

3. Вправа

Мета: Актуалізація "Я-станів" у минулому, сьогоденні і майбутньому, активізація самосвідомості.

Хід заняття: група поділяється на трійки чи четвірки і розсаджується в кола. Дається інструкція: у групі виберіть того, хто буде починати вправу. У колі вам необхідно послідовно обмінюватися висловлюваннями. Починати фразу потрібно з визначених слів, що зараз будуть названі. Вправа буде складатися з трьох серій, починати чи закінчувати які необхідно тільки по команді.

Серія 1. Раніше я...

Серія 2. Насправді я...

Серія 3. Незабаром я ...

Після проходження трьох серій група утворить загальне коло й обговорює: що не сподобалося, що сподобалося в цій вправі; що важко було зробити, що легко; у якій серії почували найбільші труднощі; що почували, про що думали під година виконання вправи.

4.Релаксація «Внутрішній промінь»

Мета: зняти втому, стабілізувати внутрішній стан.

Сядьте зручно. Уявіть, що всередині вашої голови і в верхній її частині, виникає світлий промінь, який повільно і послідовно рухається згори вниз. Промінь повільно і поступово освітлює обличчя, шию, плечі, руки теплим, світлом. Промінь, проходячи вниз, розгладжує зморшки. У вас зникає напруження в голові, розпрямляються зморшки на лобі, опускаються брови, «гаснуть» очі, послаблюється напруження в кутиках губ, опускаються плечі, вивільнюється шия та груди. Внутрішній промінь формує зовнішність спокійної вільної людини, людини задоволеною собою і своїм життям.

Виконайте вправу кілька разів — згори вниз. Закінчуйте вправу словами: «Я став (стала) новою людиною! Я став (стала) молодим і сильним, спокійним і стабільним! Я все робитиму добре!»

Заняття №2

Мета і хід заняття: знайомство з базовими навичками спілкування; виділення вербальних і невербальних елементів спілкування.

1.Вправа.

Мета: Привітання один одного, зменшення емоційної напруги.

Привітання "Привіт, ти уявляєш..."

По черзі кожен із учасників, звертаючись до сусіда, з почуттям радості від зустрічі вимовляє: "Привіт, (ім'я), ти уявляєш..." і закінчує фразу, розповідаючи щось смішне, цікаве.

2. Вправа

Мета: ознайомитися з емоціями, вербальне і невербальне спілкування з почуттями, корегування негативного досвіду.

Матеріали: заздалегідь заготовлені картки з назвою почуттів. Це можуть бути - радість, засмучення, образа, натхнення, страх, задоволення, гнів, сміттям,

замилування, подяка, подив, злість, відроза полегшення, нетерпіння, переляк, зніжковілість.

Хід заняття: вам будуть роздані картки з назвою почуттів. Ознайомтеся з ними, але не показуйте навколишнім. Цей стілець буде постаментом, необхідно піднятися на нього і зобразити "пам'ятник" тому почуттю, що написано у вас на картці. Задача групи - відгадати, "пам'ятник". Після завершення цієї частини група розсаджується в коло.

Поясніть, як ви розумієте слова, зазначені у вас на картці? Спробуйте описати, що значать ці якості, у яких життєвих ситуаціях можуть вони виникати. Згадайте які-небудь ситуації з вашого життя, коли у вас виникали ці почуття. Розповісти про це.

3.Вправа

Мета:сформувати вміння підтримати розмову та зрозуміти опонента.

У центрі групи стоїть один із юнаків-учасників і намагається зав'язати розмову, а інший - підтримати її або відмовитись від участі. Інші присутні спостерігають і оцінюють його дії.

Обговорення результатів: робляться висновки про те, як краще розпочати розмову в різних життєвих ситуаціях, як її підтримати, як завершити.

4.Рухлива гра «море хвилюється».

Мета: визначення емоційного стану й передача його невербальними засобами; краще знайомство з учасниками групи; створення позитивного емоційного фону; корекція нетерплячості.

Група обирає ведучого, який повертається спиною до інших і вимовляє слова: «Море хвилюється раз». На рахунок «три» підлітки повинні завмерти в незвичайній позі. Ведучий по черзі підходить до кожного учасника гри, включає його й намагається відгадати, кого й у якому емоційному стані він зобразив. Потім кожен гравець сам пояснює, що він хотів зобразити. При цьому група обов'язково аналізує виразні невербальні засоби передачі образу

(міміка, погляд, жести, положення тулуба, стиснуті кулаки тощо), оцінює наскільки вдалим був цей вибір. Гра вчить розрізняти й читати емоційний стан інших людей, адекватно передавати свій стан. Гра також коригує нетерплячість, виховує стриманість. Керівникові групи варто звернути увагу на те, страшних, агресивних чудовиськ чи слабких, зляканих тварин зображували учасники групи.

Заняття №3

Мета і хід заняття: зниження агресії, формування вміння долати агресію, подолання гніву, страхів, формування позитивної «Я-концепції»

1.Вправа

Мета: Вибір найбільш прийняттого способу розрядки гніву й агресивності, корегування негативних емоцій.

Хід заняття: Прослухайте притчу: Жила-була неймовірно люта, отрутна і злісна Змія. Один раз вона зустріла Мудреця і, вразивши його добротою, втратила свою злість. Мудрець порадив їй припинити кривдити людей, і Змія вирішила жити простодушно, не причиняючи збитку кому-небудь. Але як люди дізналися, що Змія не небезпечна, смороду стали кидати в неї камені, тягати за хвіст і знущатися. Це були лихоліття для Змії. Мудрець побачив, що відбувається, і, вислухавши скарги Змії, сказавши: "Дорога, я просив, щоб ти перестала заподіювати людям біль і страждання, алі я не говорив, щоб ти ніколи не сичала на людей і не відлякувала їх".

Мораль: немає нічого страшного в тім, щоб сичати на негарну людину чи ворога, показуючи, що ви можете постояти за себе і знаєте, як протистояти злу. Можна навчитися протистояти злу, не заподіюючи зло у відповідь. У процесі нашої роботи ви познайомитеся з різними "нешкідливими" способами розрядки власного гніву й агресивності.

Сідайте зручніше, розслабтеся, глибоко вдихніть 3 - 4 рази і закрийте очі. Уявіть, що ви потрапили на невелику виставку. На ній виставлені фотографії людей, на яких ви розгнівані, котрі викликають у вас злість, котрі

вас скривдили чи обійшлися з вами несправедливо. Виберіть одну з їх і зупинитися біля неї. Спробуйте думкою побачити самого собі в цій ситуації.

Уявіть, що висловлюєте свої почуття людині, на яку розгнівані. Не стримуйте свої почуття, не соромтеся у вираженнях, кажіть йому все, що хочете. Уявіть, що ви робите цій людині все, до чого спонукають ваші почуття. Не стримуйте свої дії, робіть усе, що вам хочеться зробити цій людині.

Якщо ви закінчили вправу, дайте знак - кивніть головою, 3 - 4 рази вдихніть і відкрийте очі.

2.Вправа

Мета: Вивчення мотивів власного агресивного поведження, вираження емоцій через вербалізацію почуттів.

Хід заняття: визначити причину адресії, конфліктного поведження.

Вправа. Розбийтеся на пари і сядьте один напроти одного. Спробуйте думкою повернутися до галереї "негативних" образів. Ви можете звертатися до будь-якого персонажеві. Визначте, що не подобається в цій людині, і проговоріть це уголос вашому партнеру навпроти, начебто він і є та сама людина. Починайте фразу зі слів "У цій людині мені не подобається...", і закінчуйте словами "...і тому я злюся на неї", "...і тому мені хочеться вилаяти її", "...і тому мені хочеться вдарити її" і т.д.

Після завершення вправи обговорюються труднощі в її виконанні: яким персонажам суужніше за всі було виразити свої почуття, чи легко було знайти ті, що викликає гнів і агресію. Потім група ділиться своїми почуттями, що виникли в процесі вправи.

3.Вправа

Мета: навчитися знімати скутість обличчя за допомогою усмішки, підтримувати усмішкою, бажати добра навколишнім; створити і підтримувати позитивний емоційний фон; усувати страхи.

Психологу варто пояснити юнакам та молоді значення усмішки у житті та самопочутті людини. Напруження м'язів не тільки відображає, а й формує поганий настрій, а відиак і негативні емоції. Цілком розслаблена людина стирає всі негативні емоції. Усміхайтесь! За серйозного виразу обличчя напружені 17 м'язів, в усмішці - 7. Фізіологічний сміх - це вібрація й масаж, що знімають напруження. Усмішка покращить настрій вам і навколишнім, для усмішки шукайте приводу, провокуйте усмішку.

Вправа-рефлексія. Усі учасники групи беруться за руки і дарують один одному усмішки: кожен учасник повертається до свого сусіда праворуч або ліворуч і, побажавши йому чогось гарного, усміхається. Той у свою чергу посміхається наступному сусідові і т.д.

Керівник групи цікавиться враженнями школярів від заняття, дякує групі за роботу й запрошує на наступну зустріч.

Заняття №4.

Мета і хід заняття: зниження агресії, формування вміння долати агресію, подолання гніву, страхів, формування позитивної «Я-концепції»

1. Вправа

Мета: Вибір найбільш прийняттого способу емоційної розрядки, гніву й агресивності,отреагування негативних емоцій.

Хід заняття: сядьте зручніше, розслабтеся, глибоко вдихніть 3 - 4 рази і закрийте очі. Знову уявіть собі на невеликій виставці. Далі зачитується стандартна інструкція вправи **6** про невелику виставку.

Постарайтеся подивитися цей сюжет від початку і до кінця. А тепер поверніться до початку сюжету, алі тепер переверніть картинку, щоб все було догори ногами, і додивіться сюжет до кінця.

А тепер поверніться до його початку і зробіть ті ж саме, але уявіть, що всі учасники ситуації, і ви в тому числі, говорять голосом героїв мультфільмів.

Якщо ви закінчили вправу, дайте знак головою, 3 - 4 рази вдихніть і відкрийте очі.

Поділіться з групою своїм досвідом. Що легко, що важко було зробити в цій вправі? Що сподобалося, що не сподобалося? На кому з галереї ви

зупинилися в цей раз? Яку ситуацію ви уявили? Розповісти про неї. Як мінявся ваш стан у процесі вправи? Що ви відчуваєте тепер?

2. Вправа- бесіда «наші страхи»

Мета: подолання стрхів, зменшення тривожності.

Психолог запитує юнаків, які емоції для них неприємні. Підлітки перелічують негативні емоції і якщо не називають страх, психолог нагадує учням про нього. Коротко обговорюються особливості емоційного стану, фізіологічні відчуття, що виникають під час страху (пришвидшення серцебиття, мурашки по тілу тощо). Усі разом згадують фразеологізми, пов'язані з почуттям страху.

3. Вправа. Групова проективна методика «мій страх»

Мета: подолання стрхів, зменшення тривожності.

Після бесіди соціальний працівник просить дітей подумати, чого вони більше за все бояться, й намалювати свій страх. Це може бути абстрактний малюнок або зображення конкретного об'єкта страху, тривоги. Коли виконання малюнків довершене, юнаки та молодь по черзі коротко пояснюють, чого вони бояться й що вони зобразили. Після цього керівник групи пропонує учасникам розірвати аркуш із малюнком на дрібні шматочки і говорить про те, що тепер кожен із них переміг свій страх, що їхнього страху більше не існує, тому що розірвані аркуші потраплять у кошик зі сміттям, будуть спалені й від страхів нічого не залишиться.

Заняття №5

Мета: подолання гніву, тривожності.

1. Вправа «Робоча анкета: мій підхід до гніву»

Мета: подолання гніву, тривожності.

Корисно було б усвідомити, як ви звичайно поведетесь у ситуаціях, які викликають гнів; як ви реагуєте на розчарування, що вас спіткало. Нижче розміщений список можливих запитань, на які ви повинні відповісти цілком спонтанно. За бажання ви можете продовжити цей список, якщо виникнуть інші запитання.

Робоча анкета: мій підхід до гніву

1. «Частіше за все я гніваюсь через те, що...».
2. «Особливо мене роздратовує те, що...».
3. «Гнів викликає в мене такі почуття і реакції... Я дію при цьому таким чином...», «Гнів вже викликав у мене такі ускладнення...».
4. «Сам я хотів би в майбутньому...».
5. «Останній раз, коли я гнівався...».
6. «Коли хтось у розлюченому стані, він повинен...».
7. «Коли мій батько гнівався, то...».
8. «Коли моя мати гнівалась, то...».
9. «Коли я був дитиною, я почував...».
10. «У даний момент я відчуваю...».
11. «Що стосується гніву, я з радістю навчився б...».

Знайдіть час ще раз дуже добре подумати над тим, що ви тут написали і що можна з цього використати. Тому що те, чому ви вчитеся через пізнання, вам не потрібно пізнавати шляхом засвоєння негативного досвіду. І якщо коли-небудь вас щось знову розгніває, уявно абстрагуйтеся від того, що відбулося і уявіть собі, що ви і той, хто вас розгнівав, є акторами які стоять на сцені і виконують ті ж ролі ще раз, але спостерігайте за всім цим немов би збоку, ніби глядач, який сидить у залі і спокійно дивиться спектакль. В цю мить ви більше, не учасник, все дійсно є спектаклем. Так, будучи зовсім безстороннім, я можу робити належні висновки. А також зумію усвідомити, чому режисер (життя) вирішив поставити свій спектакль, зумію зрозуміти значення загального і цілого. А ще уявіть собі, що обидві душі дійшли згоди: душа людини, через яку ви розгнівались, і ваша душа. Ви інсценували дану ситуацію для того, щоб обоє змогли зробити крок одне до одного і назавжди забути про гнів.

2.Вправа. Три кроки до того, щоб назавжди позбавитися гніву

Мета: подолання гніву, тривожності.

Я назавжди позбавляюся гніву, в той час коли:

1. Приймаю кожного таким, яким він є, і дозволяю вирішувати йому самому, чи змінюватися йому і коли. Крім того, з власної ініціативи я не даю іншому порад, оскільки в іншому випадку він сприймає це так, ніби я хочу нав'язати свою думку, і його реакція буде відповідною. Я знаю, що не кожен може бути моїм другом, але кожен відтепер є моїм вчителем.

2. Я усвідомлюю, що ніхто і ніщо в світі не має такої влади, щоб довести мене до обурення. Це я сам обурююся з приводу і без приводу, коли захочу, і тільки я сам можу з цим упоратись — остаточно.

Нижче розглянемо деякі корисні твердження, які сприяють позбавленню гніву.

3.Вправа .Твердження, які сприяють позбавленню гніву

Мета:подолання гніву,тривожності.

✚ Я усвідомлюю, що ніхто не може мене розгнівати, що обурююся завжди сам, і сам використовую привід для гніву.

✚ Я усвідомлюю, що не повинен обурюватись, тому що ніхто не може примусити мене бути сердитим — тільки я сам.

✚ Я усвідомлюю, що проблема, через яку обурююся,— лише одна із багатьох, які я вже вирішував чи ще буду вирішувати. Через декілька днів, тижнів, або місяців це буде забуте, це стане неважливим, вирішеним, отже, для чого хвилюватися з цього приводу.

✚ Я цілком спокійно і впевнено шукаю і знаходжу краще рішення, втілюю його в життя і готовий вирішувати наступне завдання.

✚ Я позбавляюся гніву раз і назавжди в той час, як більше нічого не чекаю від інших. Я визнаю право кожного бути таким, яким він є, і змінюватись тоді, коли він до цього буде готовий.

✚ Я пробачаю іншому все, що б він не зробив, хоч раніше міг би через це обурюватись. Я не даю волю гніву. Починаючи з сьогоднішнього дня, я не впадаю у гнів, а також ні в чому не розчаровуюсь, не почуваю себе ображеним, скривдженим і не веду себе агресивно: я, нарешті, вільний!

4.Релаксаційний комплекс «контрат»

Мета: навчання методів релаксації, зняття відчуття тривоги, хвилювання, емоційного напруження.

Найпростіший спосіб відпочити полягає в тому, що спочатку напружують і втомлюють м'язи, потім різко розслаблюються.

1 частина комплексу

- Тепер уся ваша мускулатура розслаблена, очі заплющені. Уважно внутрішнім поглядом перегляньте всі групи м'язів. Ваші ноги, тулуб, плечі, руки, обличчя - усі м'язи тіла приємно розслаблені.

- Ви відпочиваєте.

- Ви відчуваєте приємне відчуття спокою.

- Ви спокійні, абсолютно спокійні.

- У вас гарний настрій.

- Ви спокійні й упевнені у собі.

- Побудьте в цьому приємному стані спокою.

Заняття №6

Мета: Програвання внутрішньо особистісних конфліктів, вивчення відносин, навчання позитивній оцінці і прийняття власних негативних якостей.

1. Вправа

Мета:Програвання внутрішньо особистісних конфліктів, вивчення відносин, навчання позитивній оцінці і прийняття власних негативних якостей.

Складається з двох частин:

Розігрівуюча вправа.

Хід заняття: Назвіть ваші позитивні і негативні якості на першу букву свого імені. Кожний називає одну якість і передає хід іншому по колі.

Основна вправа.

Хід заняття: група в колі. Пропонується зіграти в гру, що називається "Чарівний базар". Особливість цього базару полягає в тому, що на ньому торгуються й обмінюються людськими якостями. Ви можете обміняти свій товар на одну, дві, три якості, робити подвійний чи потрійний обмін. Тільки пам'ятайте - не можна просто віддавати якості, нічого не одержавши замість.

Обов'язково необхідно обмінятися якостями. Тренер у процесі гри поступово стимулює активність на ринку.

Після закінчення вправи група ділиться враженнями від гри. Чи легко важко було знайти якості, щоб хотілося придбати чи від чого хотілося б позбутися? Що вдалося, що не вдалося реалізувати на ринку і чому?

Потім необхідно перейти до загального обговорення вправи. Що сподобалося, що не сподобалося у вправі? Що легко було робити, що важко?

2. Вправа

Мета: "Побудова" майбутнього через планування і фантазування, ототожнення його із сьогоденням.

Хід заняття: Один з учасників групи сідає на "гарячий стілець". Інші членує групи розсаджуються півколом.

Подивіться на людину на стільці. Постарайтеся, спираючись на свої асоціації, описати і висловити свої припущення щодо його майбутнього. Отже, якою ця людина бачиться вам через 5 років, як вона зміниться, що з нею відбудеться? Розповісти, де вона буде працювати, чи буде в неї батьківщина, у що буде одягнена і т.д.

Тренер задає питання сидячому на "гарячому стільці": "А яким вам бачиться ваше майбутнє? Розповісти про нього. Чого ви чекаєте від свого майбутнього? Чого ви побоюєтесь в майбутньому?"

Після того, як кожний із членів групи посидів на "гарячому стільці", проводиться групове обговорення. Що почували, про що думали, що хотілося зробити, сидячи на стільці? Які почуття і думки викликали висловлення членів групи про передбачуване ваше майбутнє?

Отут слід зазначити, що можливо використання двох напрямків вправи: позитивної і конфліктної. Перший варіант відрізняється тим, що із самого початку інструкція доповнюється фразою: "Давайте будемо доброзичливими, і будемо говорити тільки про позитивні зміни".

Однак, як показує досвід, набагато продуктивніше використання іншого варіанта, викладеного вище.

3. Вправа «Слухаємо себе»

Мета: розвиток здатності до релаксації, вміння слухати себе й визначати свій настрій; вміння діагностувати емоційне самопочуття учасників групи.

Учасникам пропонують сісти в зручній позі, заплющити очі, розслабитися й прислухатися до себе, ніби зазирнути в себе, й подумати: що кожний відчуває, який у нього настрій. Через кілька хвилин усі учасники групи по черзі розповідають, не розплющуючи очей, про те, як вони почуваються і який у них настрій. Вправа дає змогу діагностувати емоційне самопочуття учасників, сприйняття ними форм і методів роботи групи.

Заняття №7

Мета: сформувати об'єктивну самооцінку, розвинути впевненість у собі, сформувати правильні норми поведінки .

1. Вправа „Контакт”.

Мета: Зняття емоційної напруги, встановлення контакту з учасниками тренінгу.

Група сідає півколом. Кожен з учасників по черзі стає проти групи і прагне будь-якими невербальними засобами встановити по черзі контакт із кожним членом групи. Після вправи обговорюються засоби встановлення контакту і ознаки, за якими можна визначити його наявність. Вправа активізує пошук учасниками різних способів встановлення контакту, звертає увагу на ознаки того, що контакт встановлено.

2. Вправа „Невпевнені, впевнені та агресивні відповіді”.

Мета: навчитись говорити «ні», та відстоювати власну точку зору.

Кожному учасникові пропонують продемонструвати в заданій складній ситуації невпевнену, агресивну та впевнену відповідь. Ситуація пропонується з реального життя. Далі обговорюються власні переживання і враження. Вправа спрямована на роз'єднання з власною внутрішньою проблемою невпевненості в собі. Ми можемо володіти тим і контролювати все те, з чим себе роз'єднали. У подальшому: необхідно детально розповісти про свою невпевненість; похвалитись своєю невпевненістю, підключивши міміку, змінивши голос; вихваляючись у розповіді про власну невпевненість,

необхідно довести її до абсурду. Цю вправу виконує кожен з учасників. Далі обговорюються результати виконання вправ і власних відчуттів та переживань.

3. Вправа „Репетиція поведінки”.

Мета: Сформувати навички впевненої поведінки.

Кожен член групи повинен уявити ситуацію, в якій він би хотів діяти з впевненістю в собі, і записати її. Як правило, ситуації включають аспекти прохання або відмови, управління критикою або реалізацію у спілкуванні позитивних чи негативних почуттів. Група ділиться на кілька підгруп по п'ять чоловік. У кожній учасники з власної ініціативи починають з конкретного опису стресової ситуації, яку вони визначили для себе. Далі потрібно обрати партнера по взаємодії. Через кілька хвилин програвання ситуації отримуємо зворотний зв'язок на власну поведінку. Учасник вказує, що йому самому сподобалось у своїй поведінці, на зміни та доповнення, які хотілося б зробити, слухає пропозиції інших членів підгрупи. Потім інший учасник підгрупи стає партнером, і відпрацювання взаємодії продовжується. Кожен член підгрупи має зіграти роль партнера, який поступово збільшує напругу зустрічі, стає агресивним та антагоністичним. Особливо важливо дати можливість тому, хто висловлює претензії, перемагати в кожній зустрічі і отримувати задоволення від позитивного досвіду. Вправа закінчується загальним обговоренням.

4. Ключі розвантаження.

Мета: релаксація, зняття емоційної напруги.

Заплющіть очі та уявіть себе зовсім іншою людиною. Або людиною, що може досить вільно подорожувати у просторі та в часі. Передайте ваші почуття при відчутті себе саме такою людиною. Що ви відчуваєте в емоційному сенсі (які зрушення)? Що ви задумали? Чого бажаєте саме зараз? Сконцентруйтеся на своєму внутрішньому стані, спробуйте охарактеризувати його й передати нам. Якщо ви готові – в дорогу! Починайте свій шлях і коментуйте все, що з вами відбувається, де ви є, що робите, як почуваетесь, чого бажаєте... Спробуйте, рухаючись у просторі й часі, знайти ті місця або

місце, де вам буде досить комфортно, де зможете зняти з себе, як зайвий одяг, напруження та втому, негативізм ваших емоцій. Скажіть, як ви це робите, що вам для цього необхідно, яка допомога? Уявіть себе відновленим і бадьорим та рухайтесь до цього стану поступово, крок за кроком, розповідаючи про свої враження та відчуття.

Заняття №8 Позитивне ставлення до себе та до життя.

Мета: Сприяти розвитку позитивної Я-концепції, розвивати позитивне мислення учасників тренінгу.

1.Вправа «Індійські імена».

Хід заняття: Ви знаєте, що в індійських племенах було прийнято давати імена, пов'язані з природними явищами. Такі імена часто відбивали суттєву рису (життєву позицію) людини. Наприклад, давалися імена «Швидка річка», «Ясний вогонь», тощо. Подивіться один на одного. Як вам здається, які імена можна придумати для учасників групи.

Усім вигадують нові імена. Той, кому пропонується ім'я, говорить згодний він з ним чи ні, якщо ні, йому придумують інше ім'я.

Тренер стежить за тим, щоб всі імена носили позитивний характер.

2.Вправа

Мета:сформувати позитивне ставлення до себе і до інших.

Хід заняття : Візьміть аркуш паперу і олівець, розділіть аркуш на три стовпчики і назвіть їх «Мої позитивні якості», «Де я можу себе добре виявити?» і «Чого я досяг». Потім закрийте очі і зосередьтеся на кожній назві приблизно 1-2 хвилини. Що приходить вам в голову? Не аналізуйте і не досліджуйте, просто зверніть на це увагу. Потім відкрийте очі і запишіть ваші позитивні якості, таланти, досягнення якомога швидше.

Зробіть це для кожної назви. Потім перегляньте свій список. Читаючи кожний пункт, відтворіть уявну картину того, що ви маєте цю якість, талант чи досягнення. Створіть повну картину самого себе з урахуванням цих якостей, талантів, досягнень і відзначте, наскільки приємно це усвідомлювати.

Закінчить тим, що вам начебто вручають велику синю стрічку, і подумки поплескайте себе по плечу. Ви справді чудові. Ви багато чого досягли, прагнучи своєї мети і заслуговуєте похвали за це.

3.Вправа

Мета: самопізнання, себе своїх сильних і слабких сторін.

Хід заняття : Візьміть кілька аркушів паперу і напишіть на одному з них своє ім'я. Після цього:

А) Дайте 10 відповідей на запитання «Хто я такий?». Зробіть це швидко, записуючи свої відповіді у тій формі, у якій вони приходили в голову. Запишіть її у стовпчик.

Б) Дайте відповідь на те саме питання, але так, як на вашу думку, відгукнулися б про вас мати або батько (виберіть одного).

В) Відповідайте на це питання так, як відповів би ваш друг (подруга).

Тепер порівняйте ці три набори відповідей і в письмовій формі вкажіть наступне:

- У чому виявляється подібність?
- Які розбіжності?
- Якщо є розбіжності, то як ви їх поясните.
- Якою мірою ми поведимося по-різному з різними людьми, і які ролі приймаємо на себе, спілкуючись з близькими людьми?
- Як пояснити ці розбіжності, виходячи з індивідуальних особливостей людей, тобто як їхні сподівання формують ті судження про вас, які ви їм приписали?

Вкажіть які з 10 відповідей вашої самохарактеристики стосувалися: фізичних якостей, психологічних особливостей, моральних якостей, соціальних ролей.

В другій частині вправи кожен учасник описує когось з членів групи, не називаючи прізвища, імена у випадковому порядку роздає тренер. Потім тренер збирає аркуші і зачитує їх. Усі визначають про кого йдеться.

Вправа завершується обговоренням.

4.Вправа «Назви сильні сторони».

Мета: формувати почуття внутрішньої стійкості і довіри до самого себе, розвивати вміння думати про себе в позитивному плані.

Кожен учасник групи протягом 3-4 хвилин має розповісти про свої сильні сторони: що він любить, цінує, що дає йому почуття внутрішньої впевненості, довіри до себе в різних ситуаціях. Не обов'язково говорити лише про позитивні риси характеру, важливо визначити те, що є чи може стати точкою опори в різні моменти життя. Важливо, щоб людина, яка говорить про себе не брала в лапки свої слова, не відмовлялася від них, не применшувала своїх позитивних якостей, щоб вона говорила прямо, без натяків, без усяких «ну», «якщо» тощо.

Провівши «інвентаризацію» своїх сильних сторін, можна подумати, як краще ними скористатися. Для визначення своїх сильних сторін, можливостей їх конструктивного використання, велику допомогу може надати спільна робота з іншими людьми, можливість поділитися з ними думками й почуттями.

Заняття №9 «розуміти та поважати інших»

Мета: показати значущість толерантної поведінки під час взаємодії з іншими, формувати навички без оціночного спілкування.

1. Вправа «емоції та ситуації».

Мета: формувати навички без продуктивного спілкування.

Учасники стають у коло. Тренер. Зараз кожний назве одну емоцію або почуття і запам'ятає, що він назвав. Я починаю: «Спокій». Коли всі назвали по одній емоції і запам'ятали її, тренер продовжує вправу.

Тренер. А тепер кожен називає якусь ситуацію і кидає м'яча іншому учасникові, пропонуючи продовжити речення і назвати свою емоцію чи почуття. Наприклад: «Коли я стою у черзі, то відчуваю... радість!»

Гру закінчено, коли м'ячик побував у кожного з учасників.

2. Інформаційна бесіда «толерантність»

Поняття толерантності вперше почали вживати у XVIII столітті. У своєму «Трактаті про віротерпимість» видатний

французький письменник і філософ Вольтер писав: «Безумством є переконання, що всі люди мають однаково думати про певні предмети».

Розуміння толерантності не однакове в різних культурах, тому що залежить від історичного досвіду народів. У англійців толерантність розуміють як готовність і здатність без протесту сприймати іншу особистість, у французів – як свободу іншого, його думок, поведінки, політичних та релігійних поглядів. У китайців бути толерантним означає великодушно й щиросерде ставитись до інших. В арабському світі толерантність - це вміння вибачати, терпимість, співчутливість, а в персидському - ще й здатність до примирення.

У наш час толерантність розуміють як повагу і визнання рівності, відмову від домінування та примусу, визнання права інших на власні думки та погляди. Отже, толерантність перш за все має на меті прийняття інших таки ми, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди.

3. Вправа «Плакат толерантності».

Мета: розвиток творчої уяви та мислення

Учасники об'єднуються в групи по 3-6 осіб. Кожна група отримує аркуші паперу, фломастери, кольоровий папір і має протягом 10 хвилин створити «плакат толерантності». Після закінчення групи презентують і коментують свої плакати.

4. Вправа «Згода, незгода, оцінка».

Мета: формувати навички без продуктивного спілкування.

Учасники об'єднуються в групи. Кожній групі дається аркуш паперу та картка з варіантом завдання.

1. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте згоду.
2. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте незгоду.
3. Складіть перелік слів та виразів, за допомогою яких ви висловлюєте оцінку дій або вчинків іншого.

На виконання завдання дається 5 хв. Після цього кожна група по черзі демонструє результати своєї роботи.

Після обговорення тренер пропонує учасникам підкреслити на плакатах ті вирази, які можна використовувати при толерантному спілкуванні.

Заняття №10 Як спілкуватися продуктивно.

Мета: розкрити сутність відповідальної поведінки та навчити учасників тренінгу її основним прийомам.

1. Вправа-розминка «Веселий фотограф».

Мета: зняття емоційної напруги.

Тренер запрошує одного бажаючого стати «фотографом». Всі інші учасники збираються в певному місці і створюють «похмуру команду», яка має сфотографуватися. Завдання «фотографа» під час зйомки розсмішити «похмуру команду», а завдання «команди» не піддаватися на заохочення «фотографа» (звуки, слова, жести, міміка тощо) і залишатися похмурими. Той з команди, хто не витримає і хоча б посміхнеться, переходить на бік «фотографа» й допомагає йому розсмішити інших.

Гру можна провести декілька разів, міняючи «фотографа».

Запитання для обговорення

- Чи змінився ваш настрій після цієї гри? Яким чином?
- Що вплинуло на зміну настрою? (спілкування та взаємодія).

2. Мозковий штурм «Що заважає людям поводитися відповідально»

Мета: розкрити сутність відповідальної поведінки та навчити учасників тренінгу її основним прийомам.

Тренер пропонує учасникам висловити свої думки про те, що заважає людям поводитися відповідально, і записує відповіді на плакаті. Після проведення мозкового штурму слід узагальнити відповіді учасників і дати (в разі потреби) подану нижче інформацію.

3. Вправа «Я вмію сказати НІ»

Мета: навчити основним прийомам відповідальної поведінки. Усі учасники об'єднуються у три підгрупи. Кожна отримує картку з своєю ситуацією. Через 10 хв. Учасникам потрібно запропонувати кілька варіантів

відповідальної поведінки в поданій ситуації. Після цього тренер проводить обговорення запропонованих варіантів відповідей з урахуванням проявів відповідальної поведінки.

4. Вправа «Скульптура сьогоднішнього дня»

Мета: розвиток творчої уяви

Тренер пропонує учасникам об'єднатися в малі групи і створити скульптуру сьогоднішнього дня. Підведення підсумків роботи в тренінгу проводилося в формі бесіди та анкетування учасників.

